

PETR MAXMILIÁN HUSÁK

ČESKÁ CESTA KE SVOBODĚ

POLITICKÉ DRAMA O ŠESTNÁCTI DĚJSTVÍCH
S OTEVŘENÝM KONCEM

MLADÁ FRONTA

Česká cesta ke svobodě

Vyšlo také v tištěné verzi

Vyrobeno pro společnost Palmknihy - eReading

MLADÁ FRONTA

Petr Maxmilián Husák

Česká cesta ke svobodě – e-kniha
Copyright © Mladá fronta, a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Petr Maxmilián Husák

ČESKÁ CESTA KE SVOBODĚ

Petr Maxmilián Husák

ČESKÁ CESTA KE SVOBODĚ

**Politické drama
o šestnácti dějstvích
s otevřeným koncem**

MLADÁ FRONTA

© Petr Husák, 2013
Photography © ČTK

ISBN 978-80-204-2895-0 tištěná kniha

ISBN 978-80-204-5556-7 ePub

ISBN 978-80-204-5558-1 Mobi

ISBN 978-80-204-5557-4 PDF

Obsah

Úvod	9
První dějství:	
Česká undergroundová politika – předpoklady k převzetí moci	13
Druhé dějství:	
17. listopad: puč, nebo revoluce?	61
Třetí dějství:	
Paradoxy a smršť revolučních listopadových dnů, které rozhodly ...	99
Čtvrté dějství:	
Namlouvání s mocí?	129
Páté dějství:	
Volba prezidenta	163
Šesté dějství:	
Revoluce či co?	195
Sedmé dějství:	
Pomlčková válka	215
Osmé dějství:	
Svobodné volby	237
Deváté dějství:	
Odsun sovětských vojsk	251
Desáté dějství:	
Rozdělení Občanského fóra	285
Jedenácté dějství:	
Příprava ekonomické reformy	329
Dvanácté dějství:	
Malá privatizace	357
Třinácté dějství:	
Velká privatizace	369
Čtrnácté dějství:	
Restituce	393
Patnácté dějství:	
Bankovní socialismus nebo kovbojský kapitalismus?	419
Šestnácté dějství:	
Dělení země	465
Použitá literatura	510

Úvod

Kudy kráčí Česká republika po více než dvaceti letech budování státu? Jaká je kvalita její demokracie? Jakými úskalími musela projít a jaká nebezpečí na své cestě ke svobodě bude muset překonávat? Počátkem roku 2013, kdy píší tyto řádky, stojí před nejednou složitou volbou. Jak se vyrovná s dalším zapojením do Evropské unie, která čím dál více připomíná římské impérium v posledním tažení před jeho konečným pádem? Jak se vyrovná s ekonomickou recesí, která ze Spojených států postupně zasáhla celý starý kontinent? A jak se vyrovná s mnoha korupčními skandály na své vnitropolitické scéně?

V momentě, kdy vzniká tento úvod, má Česká republika za sebou historicky první přímou prezidentskou volbu, která se odehrála ve velmi vyhocené politické atmosféře. Václava Klause střídá na Pražském hradě další výrazný politik, kritik ekonomických reforem 90. let – Miloš Zeman. Vítěz voleb, který mnoho let poté, co objímal stromy na Vysočině, zasadil jako odpočinutý aligátor svému soupeři ve volební kampani nejeden tvrdý politický úder. Končí prezidentská éra Václava Klause, téhož Klause, který do poloviny 90. let jako politický vůdce a ekonomický reformátor udělal pro Českou republiku mnoho dobrého, jemuž však ke konci jeho politického mandátu na Pražském hradě jen málokdo rozumí.

Česká republika se čerstvě vzpamatovává z jeho amnestie, která mimo jiné zastavila trestní stíhání mnoha velkých kauz, jejichž společným jmenovatelem byli na jedné straně bezohlední podnikatelé, ředitelé vytunelovaných společností, fondů a bank, a na straně druhé oloupení občané, kterým vzala naději na spravedlivý proces. Dvacet osm senátorů dokonce podalo na Václava Klause ústavní žalobu pro velezradu.

Václav Havel už nežije a Václav Klaus o svém předchůdci prohlásil, že byl extrémním levičákem, bořícím existující lidský řád, a přirovnal ho k jakobínům z doby francouzské revoluce. Tato kniha je mimo jiné svědectvím, které na mnohých detailech politických rozhodnutí největších politických aktérů doby ukazuje, že nazvat Václava Havla extrémním levičákem, jakobínem bořícím přirozený lidský řád, ob stojí před historií podobně jako podat na Václava Klause žalobu pro velezradu.

Česká cesta ke svobodě rovněž ukazuje, že jakákoliv definice pokoušející se vměstnat myšlení a jednání hlavních aktérů doby – Václava Havla, ale i Václava Klause – do zjednodušující teze rozhodně před historií neobstojí. Následující stránky dokládají, že Václav Havel byl pro novodobou českou historii a politiku mnohem víc než pouze intelektuálem s mnohvrstevným viděním světa a Václav

Klaus byl také mnohem více než jen prezidentem, který prosadil v závěru svého mandátu podivnou amnestii a ukradl v Chile plnicí pero.

Kniha *Česká cesta ke svobodě* se snaží dokumentárním způsobem, formou příběhu a mnohých svědectví přímých účastníků utřídit a podat plastický obraz nejdůležitějších historických dějů, které jsme společně v posledních dvaceti letech prožili a jež spoluutvářejí naši současnost i budoucnost. Je rozdělena do šestnácti kapitol (neboli dějství), které jako by navozovaly dojem absurdního dramatu, divadelní hry režírované protagonisty oné neopakovatelné doby.

Česká cesta ke svobodě, politické drama o šestnácti dějstvích s otevřeným koncem, si nedělá ambici suplovat práci historiků, kteří s odstupem času moderní českou historii a úlohu osobností v ní vědecky zhodnotí, je však svědectvím oné pozoruhodné a neopakovatelné mozaiky doby, jejíž sled událostí by nevymyslel ani geniální režisér.

Za trpělivost při vzniku této knihy bych chtěl poděkovat svojí ženě Kateřině.

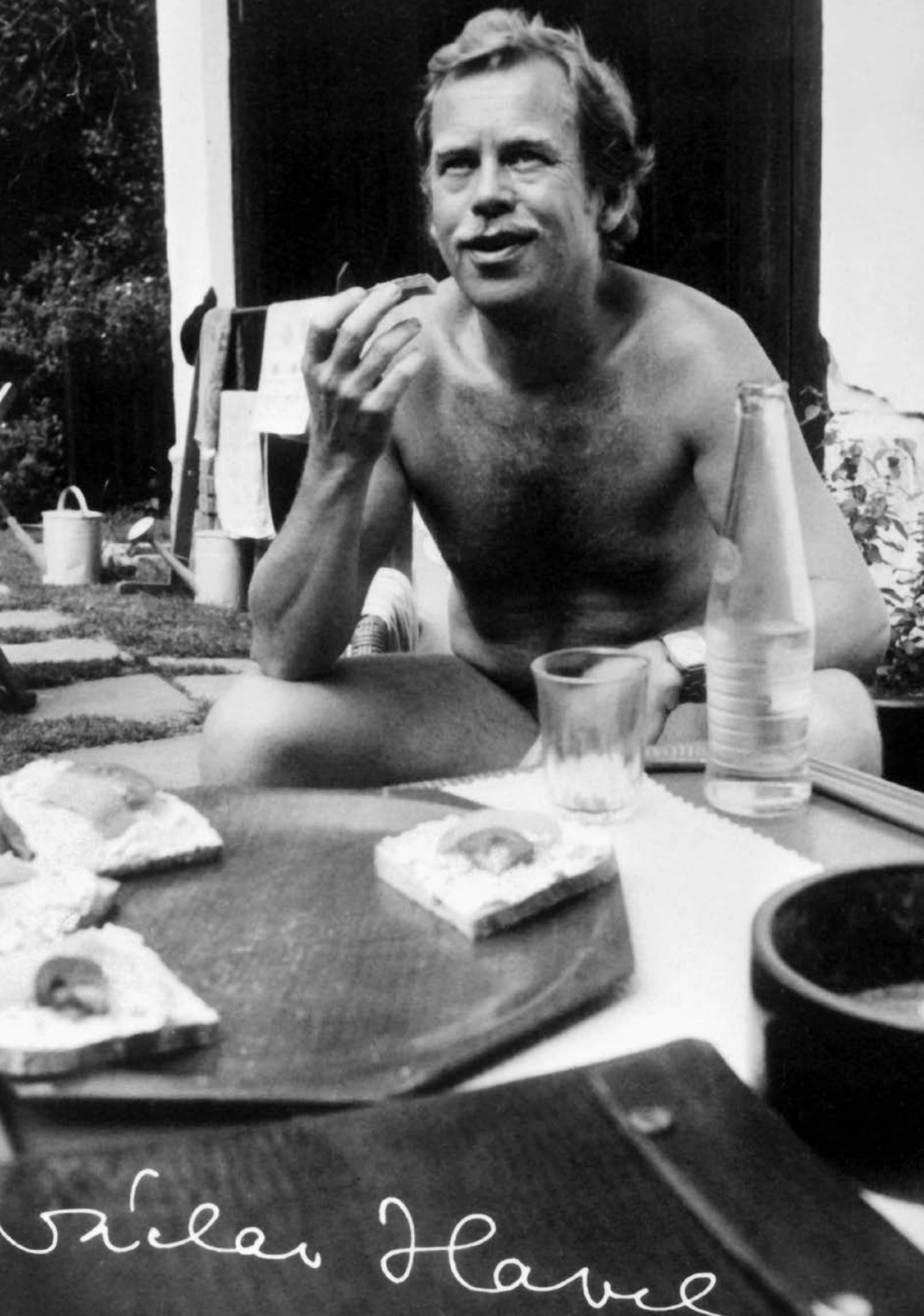
Knihu věnuji svým synům: Albertovi, Kristiánovi a Matějovi.

Za podporu při vydání knihy děkuji společnosti Bus.Com a.s.,
panu Janu Vedralovi z firmy Conseq Investment Management, a.s.,
paní Marii Kramaříkové a panu Hans-Uwe Worliczkovi.

Tato kniha vyšla také díky podpoře Karla Janečka.

Za podporu při vydání knihy děkuji též politickému hnutí ANO.

Petr Maxmilián Husák, duben 2013

Mila Have

První dějství:

Česká undergroundová politika - předpoklady k převzetí moci

Osoby a obsazení:

Leonid Iljič Brežněv	sovětský vůdce
Gustáv Husák	československý přísluhovač
Václav Havel	příkulovač
lid Československé socialistické republiky	sbor
Jiří Dienstbier	topič
Petr Pithart	zahradník
Jan Ruml	honec krav
Jan Patočka	filozof
Ivan Medek	novinář
Ludvík Vaculík	spisovatel
Jaroslav Hutka	písničkář
Pavel Wonka	mučedník
Václav Malý	katolický kněz
Václav Benda	jezuita

scénář: Václav Havel a kol.

dramaturg: Václav Havel

režie: Václav Havel

Václav Havel ve své esejí Hodina mezi zkrachovancem a politikem psané pro samizdatové Lidové noviny v říjnu 1989 mimo jiné konstatuje: „Čím viditelněji budeme vstupovat na území skutečné politiky, tím důrazněji bychom si měli připomínat prapůvodní – tedy mravní – kořeny svého počínání a tím bedlivěji bychom měli střežit, zda se náhodou a nenápadně nezačíná naše odpovědnost podezřele štěpit na odpovědnosti dvě: lidskou a politickou.“

První dějství rozsáhlého dramatu se odehrává v totalitním Československu:

V zemi, ve které je povoleno zpívat
Ne však jakékoliv písně
Kde je možné vychovávat děti nikoli však jakkoliv
Kde je nutné milovat Sovětský svaz
A lásku k němu vštěpovat dětem

Kde děti nemají hlad
Kde masa chleba soli mléka i medoviny je dostatek
Kde je možné vystát frontu na cokoliv
Kde kiwi je k vidění v televizi
Kde auto z papíru je možné koupit na pořadník
Auto z plechu - na pořadník - za deset let

Kde má každý práci
Málokdo peníze
Kde všichni mají stejně
Profesor méně
Horník má více
Kdo je víc?

Kde meze jsou rozorány
Továrny jsou znárodněny
Hranice jsou uzavřeny
Remek je ve vesmíru
Baťa je v Kanadě
Lendl je v Americe
Kde ruské tanky zůstávají

Kde ortopedických vložek je naplánováno přiměřeně
Hygienické vložky nejsou
Kde došel toaletní papír
Kde lidé jedí pijí okopávají zahrádky a mlčí
V zemi kde vlají rudé prapory

Dramatické události v listopadu a v prosinci roku 1989 vrátily Československo na mapu Evropy, z níž bylo třikrát vymazáno: v roce 1938, 1948 a 1968. Češi a Slováci stejně jako za Pražského jara znovu vzbudili zájem a obdiv celého světa tím, že prosadili své právo jednat nezávisle doma i v zahraničí. Šest týdnů lidového odporu proti vládnoucímu režimu, během nichž občané neústupně trvali na zavedení hlubokých změn, bylo první etapou demokratické revoluce, která se po čtyřiceti letech stala i počátkem české cesty ke svobodě. Dlouhé období kolaborace, potupy a beznaděje provázené gejířem polibků Gustáva Husáka na tukem zalité tváře sovětského velkovůdce se stalo minulostí.

Revoluce v roce 1989, revoluce protančená, vyzpívána a vymodlená, nespadla z nebe. Byla bezpochyby výsledkem nesmírně příznivých událostí v mezinárodní politice, výsledkem do té doby bezprecedentních změn v samém srdci komunistického světa – v Sovětském svazu – po zahájení Gorbačovových reforem. Její jedinečný průběh v každé zemi byl však do značné míry spoluurčován specifickým prostředím a stavem občanského a politického mikroklimatu, do něhož „velká rána zvenčí“ dopadla.

Rozhodující úlohu pro kultivaci a nastavení onoho revolučního mikroklimatu stejně jako rozhodující úlohu při samém aktu převzetí moci měla v bývalém Československu skupina občanů sdružujících se od druhé poloviny sedmdesátých let v Chartě 77. Tato skupina chartistů, tzv. disidentů, vytvořila svou činností, svou trvalou snahou o nekonfliktní, avšak důsledné trvání na prosazování občanských práv v bývalém komunistickém Československu přímé předpoklady k převzetí moci a ovlivnila revoluční průběh událostí konce osmdesátých a začátku devadesátých let jako do té doby nikdo jiný v této zemi. Abychom pochopili dějinný tok souvislostí, významně určující novodobý počátek české cesty ke svobodě, je nutné se vrátit do neutěšených poměrů poloviny let sedmdesátých, přesněji k přelomu let 1976 a 1977, kdy Charta 77 vznikla. V odpovědích na otázky jejího vzniku a nelehkého hledání smyslu její existence pak můžeme nalézt i některé souvislosti vrhající jasnější světlo na charakter a podstatu politických událostí ovlivňujících koncem osmdesátých a začátkem devadesátých let novodobý počátek české cesty ke svobodě.

Po mocenském potlačení Pražského jara – po sovětské invazi do Československa a po nástupu normalizačního vedení do čela státu – nastala ve společnosti dlouhá doba totální deprese, apatie, únavy a beznaděje. Teprve v polovině sedmdesátých let se někteří, především pražští intelektuálové začali znovu pokoušet o určité formy nezávislého myšlení. V té době vznikla známá edice Petlice, samizdatová edice české beletrie. Začaly vznikat i jiné kulturní iniciativy, omezené však pouze na úzký okruh lidí. Zcela chyběly pokusy o společné postupy, o vzájemnou solidaritu jednotlivých izolovaných seskupení, jež by se pokoušely o vlastní nezávislou

cestu, o svobodné myšlení, o svobodnou reflexi. Prvním výrazným impulsem k překonání izolovanosti oněch různých skupinek byl soudní proces s rockovou skupinou The Plastic People of the Universe.

Soudní proces s touto českou undergroundovou skupinou se stal přímým podnětem ke vzniku Charty 77. Stal se impulsem k tomu, aby se někteří známí pražští intelektuálové a politikové Pražského jara semkli a postavili v procesu s mladými hudebníky na jejich obhajobu. Na obhajobu svobody vyjadřování jejich hudby, neboť v útoku na ni cítili i útok na svobodu vlastního uměleckého vyjadřování, na svobodu obecně, na to, co Václav Havel později v esejí *Moc bezmocných* označil za „život v pravdě“. V této esejí popisuje Václav Havel tehdejší situaci slovy:

„Duchovní klima pro vystoupení Charty 77 nepřipravila žádná politická událost, připravil ji soudní proces s mladými hudebníky kolem skupiny The Plastic People. Proces, v němž proti sobě nestály dvě politické síly nebo koncepce, ale dvojí pojetí života: na jedné straně sterilní puritanismus totalitního establishmentu, na straně druhé neznámí mladí lidé, kteří nechtěli nic jiného než žít v pravdě: hrát hudbu, kterou mají rádi, zpívat o tom, čím skutečně žijí, lidé, kteří chtěli žít svobodně, důstojně a v bratrství. Byli to lidé bez politické minulosti. Tito lidé měli všechny možnosti adaptovat se na daný stav, přijmout život ve lži a žít si v klidu a bezpečí. Rozhodli se však jinak. Přesto, nebo přesněji právě proto měl jejich případ zvláštní odezvu: dotýkal se každého, kdo ještě nerezignoval. V určitém smyslu to byla ona poslední kapka, kterou přetekl pohár. Všichni pochopili, že útok proti českému hudebnímu undergroundu je útokem proti tomu, co vlastně spojovalo všechny: proti životu v pravdě. Svoboda rockové hudby byla pochopena jako svoboda člověka, tedy i jako svoboda filozofické a politické reflexe. V lidech se probudil skutečný pocit solidarity a uvědomili si, že nezastat se svobody druhých, byť by jim byli svou tvorbou a svým životním pocitem sebevzdálenější, znamená zříci se dobrovolně i své vlastní svobody.“¹⁾

Komunistická moc byla vývojem událostí v procesu s mladými hudebníky evidentně zaskočena, neočekávala, že zrovna tento případ vyvolá takovou odezvu. Naopak předpokládala, že v anonymitě a utěsněnosti režimu sedmdesátých let s ním naloží tak jako s mnoha jinými. V tichosti a bez zájmu veřejnosti ho vyřeší jako kriminální případ. Nestalo se. Tím, že se v této kauze angažovali známí intelektuálové a politikové Pražského jara, se tento případ stal věcí veřejnou. Moc nejdříve zahájila na členy hudební skupiny tvrdý propagandistický útok. Plastici byli očeřováni v různých člancích i v televizi. S rostoucí popularitou případu však začala ustupovat. Nakonec byli odsouzeni

1) Václav Havel: *Moc bezmocných*.

pouze čtyři členové skupiny. Největší trest dostal duchovní vůdce a šéf skupiny básník Ivan Martin Jirous. Ten líčí okolnosti předcházející svému zatčení následovně:

„Někdy v březnu 1976 mi řekl František Šmejkal, že by se se mnou chtěl seznámit Václav Havel. Reagoval jsem okamžitě: čím dřív, tím líp. František slíbil, že to zařídí. Svěřil jsem se Daně. Varovala mě: dej si pozor, Havel hraje svou hru. Já hraju taky svou, Dano. Až nás zavřou, tak oni budou jediní, kteří se nás můžou zastat. Franta sjednal schůzku s Havlem velice rychle. Cestou od Slunců jsem potkal v Karmelitské Skaláka a vzal jsem ho s sebou. Dorazili jsme pod Zvonařku, kde jsme v suterénní díře, registrované jako ateliér, bydleli s Juliánou. Nechal jsem tam Skaláka a šel pro Havla ke Šmejkalovi, který bydlel ve stejném domě o dvě patra výš. Přerušil jsem jeho představování. My se vlastně známe, setkali jsme se na Vyleťalově vernisáži. Tenkrát jsem vám vysvětloval, že jste v podstatě placený agent režimu. František jenom poznamenal: máš podivuhodnej způsob, jak se seznamovat s lidma...

Když začala na Západě kampaň za naše osvobození, začal establishment šířit dezinformace. Vytvářel dojem, že se jedná o stádo narkomanů. Bylo třeba věci uvést na pravou míru. Ujala se toho Věra. Bylo domluveno, že uspořádá tiskovou konferenci u Reutera. Ale o tom všem, co se venku dělo, já nic nevěděl. Jediná informace, vyjma Sodomkových jordánských Timesů, která se mi dostala do ruky, byla noticka nazvaná Zbytečná starost v Rudém právu. Psali o tom, jak západní sdělovací prostředky spustily pokřik kvůli zatčení dvaceti narkomanů. Balvan mi spadl ze srdce. Takže Havel zapracoval: tím jsem si byl naprosto jist, že na tom má lví podíl. Obrovský rozsah světové i místní podpory jsem si vůbec nedovedl představit.“²⁾

Proces to byl slavný. Mohlo se ještě postávat v soudních chodbách a na schodištích, ještě bylo možné vidět v poutech vedené obžalované a volat na ně. Tyhle možnosti pak byly rychle odbourávány – tempem odpovídajícím rychlosti, s níž rostla solidarita. Publikum shromážděné v prostorách soudu bylo předobrazem Charty 77, atmosféra rovnosti, solidarity, družnosti, pospolitosti a obětavé ochoty vzájemně si pomáhat, vyvolané vědomím společné věci a společného ohrožení, nebyla jen atmosférou této soudní budovy, ale i atmosférou prvních měsíců Charty. Všichni ti, kteří atmosférou kolem procesu s Plasty načichli, cítili, že v obecně sdíleném souznění solidarity vzniká něco, co by nemělo vyprchat a zmizet, co by mělo získat trvalejší rozměr.“

„Nescházeli jsme se proto, abychom napsali jednorázový manifest. Na první schůzce nebyly obrysy toho, co chystáme, ještě zřetelné, dohodlo se jen, že do další schůzky bude napsán návrh výchozího prohlášení. Teprve po této schůzce

2) Ivan M. Jirous: *Magorův zápisník*.

nás Hejdánek upozorňoval, že by se Charta mohla opřít o nedávno podepsané pakty o lidských právech. Se stejnou myšlenkou přišel paralelně Zdeněk Mlynář,“ komentuje tehdejší situaci Václav Havel.³⁾ Obdobně charakterizuje první dny kolem vzniku Charty 77 i Vilém Prečan:

„Snad nejdůležitějším momentem příprav k činu byla vůle vytvořit základ pro trvalou aktivitu, ale právě k tomuto bodu se soustřeďovalo nejvíce otázek, dohadů, pochybností, obav i nadějí. Jak bude reagovat režim? A co udělají ostatní? Kdo další se připojí k prohlášení Charty svým podpisem? Jaké jsou šance na probuzení obyvatelstva z apatie? Jak bude vypadat všední den Charty? Bude vůbec možný, nebo zůstane jen při jedné hvězdné hodině?“

Charta 77 nakonec vznikla jako volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, které spojovala vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování lidských práv. Práv, která občanům přiznávaly i Československem podepsané mezinárodní pakty. Návrh textu byl projednán a schválen v prosinci roku 1976 na schůzkách zástupců těch skupin, které se sblížily v letní a podzimní kampani solidarity s mladými hudebníky. Poté bylo dohodnuto, že text prvního prohlášení, datovaný 1. ledna 1977, bude na začátku ledna 1977 odevzdán komunistickému parlamentu spolu se seznamem signatářů, kteří s prohlášením vysloví souhlas. Byl dohodnut přibližný okruh osob, které budou v době mezi Vánocemi 1976 a Novým rokem 1977 navštíveny sběrateli podpisů a požádány o podpis prohlášení. K těm, kteří byli sběrači podpisů osloveni, patří například známá česká herečka Vlasta Chramostová. Ta svůj a manželův existenciální boj předcházející podpisu Charty 77 popisuje slovy:

„Jedeme do Pryska, mluvíme otevřeně o všech možných nebezpečnostech, o emigraci, o vězení. Noční rozhovor, který jsme tenkrát se Standou v autě vedli, patří k těm, po nichž se dva nejbližší stávají ještě bližšími. Cítili jsme, že stojíme na životní křižovatce a na rozmýšlení nemáme moc času. Mluvili jsme, zpřevraceli otázky ze všech stran. Zdálo se nám, že to nejhorší se už stalo. Oběma nám vzali, co jsme milovali. Mně divadlo. Standovi film. Všechno ostatní pak bude osud, celý o něčem jiném. Vězení i emigrace mohou trvat dlouho, říkali jsme si. A až se vrátíme, vrátíme-li se, budeme na tom třeba jako filmový režisér Kubásek po válce. Když přišli nacisti, řekl, že s tím nechce mít nic společného, a od filmu odešel. Když se po válce vrátil jako charakter na Barrandov, v profesi mu to ničím nepomohlo. Otakar Vávra se Svatováclavskou orlicí byl mnohem lepší. Od té doby se u nás ujalo: bereme to až po Kubáska! Rozhodla jsem se rychle: zůstanu a podepíšu... Na podzim roku 1976 jsem chystala večer k pětasedmdesátým narozeninám Jaroslava Seiferta. U cílových dveří v prvním patře známé vily v Břevnově vydechnu, než

3) Václav Havel: *Dálkový výslech. Rozhovor s Karlem Hvizďalou.*

zazvoním, a dívám se na starého muže, který jde zvolna po schodech za mnou. Laskavý tenorek. Básník nás s úsměvem uvítal oba zároveň. Seznámili jsme se hned ve dveřích – tak jsem se setkala s profesorem Janem Patočkou. Nesmazatelný večer nad červeným vínem: dva staří mužové a já. Jindy rozhodně všechno jiné než zamlklá posluchačka, sedím tentokráte beze slova. Hektické skvrny na hrdle a srdce v něm: vědomí neopakovatelnosti chvíle. Řeč byla o mnohém z minulosti v současném pohledu a o mnohém nejaktuálnějším v historické perspektivě. Živě si připomínám pocit pohoršení a vzpoury, když jsem si prohlížela filozofa, kterého nemáme doma znát, a básníka, kterého doma netiskneme. Pamatuji se, že se mi tenkrát vybavil přes léta uchovaný zážitek z Brookovy inscenace Krále Leara: zničeného vládce, psance Leara, a zuboženého starce Gloucester a tiskne autor a režisér k zemi, jsou malí, zestárlí, sedí na bobku, nad nimi vysoké nebe:

*ožeбраčený, který se poznáním stal bohatcem
slepý, který prohlédl
přejeti všemi utrpeními těla
mocní jen svou zkušeností
sdělují si, k čemu dospěli,
a nikdo jim nenaslouchá
nešťastné společenství, které nenaslouchá svým moudrým starcům
pochlebuje přikyvující senilitě a glorifikuje poslušnost
v sebevědomém hlupství odpírá současníkům poselství národních dějin
pokračuje v nejmizernější české tradici kamenování proroků.*

A právě v našem upachtěném čase vynikne čin, nad nějž snad není většího: na vrcholu lidského věku se uváženě rozhodnout a na zeslabených ramenou podržet, byť jen na chvíli, tíhu vlastní země a světa v ní.“

Tak popisuje známá česká herečka a spisovatelka Vlasta Chramostová své existenciální rozpoložení těsně před podpisem a krátce po podpisu Charty 77. Dlužno dodat, že zmíněným mužem, který se uváženě rozhodl na zesláblých ramenou podržet tíhu vlastní země a světa v ní, byl největší český filozof 20. století Jan Patočka – penzionovaný profesor filozofie na Karlově univerzitě v Praze. Jan Patočka, jeden z duchovních vůdců Charty 77, zemřel krátce po jejím založení, krátce před svými sedmdesátými narozeninami po velkém krvácení do mozku, které utrpěl v průběhu brutálního policejního výslechu. Vznik Charty 77 byl tak od počátku stvrzen obětí nejvyšší.

Představy organizátorů Charty 77 o plánech na nejbližší období po zveřejnění prohlášení byly skromné. Měli v úmyslu především utvořit několik pracovních skupin, jež by do zahájení kontrolní schůzky v Bělehradě, která se měla uskutečnit

na podzim roku 1977, vypracovaly kritickou analýzu porušování lidských práv v Československu. Plánované dokumenty tohoto druhu se měly týkat především práva na vzdělání, na práci, na svobodu vyznání, svobodu slova, svobodu kulturní a umělecké tvorby. Ani organizační přípravy nebyly velké. Charta 77 nebyla zamýšlena tak, aby byla klasickou organizací, a ani se jí nikdy nestala. Neformální osobní styky a kontakty měly zůstat základem pro styk a komunikaci mezi třemi mluvčími, reprezentujícími Chartu navenek, a mezi signatáři v různých místech a oblastech země. Bylo dohodnuto, jak udržet pracovní komunikaci uvnitř, kdyby policie znemožnila dosavadní styky vytvořené před vyhlášením Charty. A to bylo pro začátek všechno.

Charta, jak je uvedeno v jejím prohlášení z 1. ledna 1977, vyrůstala ze zázemí solidarity a přátelství lidí, kteří sdíleli společnou starost o osud ideálů, s nimiž spojili a spojují svůj život a práci. Charta nebyla organizací, neměla stanovy, stále orgány a organizačně podmíněné členství. Patřil k ní každý, kdo souhlasil s její myšlenkou, kdo se účastnil její práce a kdo ji podporoval. Charta 77 nebyla základnou k opoziční politické činnosti. Nechtěla vytyčovat vlastní program politických a společenských reforem či změn, ale vést v oblasti svého působení s politickou a státní mocí konstruktivní dialog, a to zejména tím, že bude upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských práv, že bude připravovat jejich dokumentaci a navrhopvat jejich řešení.

Příběh vzniku Charty 77 dobře ilustruje to, co Václav Havel i v jiných esejích a článcích mnohokrát naznačil a na základě čeho Charta 77 celou svou činnost následně definovala: že totiž nejvlastnějším zájmem a východiskem pohybů a hnutí, které v totalitním systému postupně nabývaly politického významu, nebyly události bezprostředně politické ani konfrontace různých zřetelně politických sil a konceptů, ale že tyto pohyby většinou vznikaly někde docela jinde v daleko širší oblasti předpolitické, kde se konfrontoval „život ve lži“ s „životem v pravdě“. Konflikt života ve lži s životem v pravdě v totalitním systému je nejzákladnější myšlenkou eseje *Moc bezmocných*, ve které Václav Havel definoval podstatu a smysl disidentského hnutí. Aby bylo možné přijmout či odmítnout kritiku, která po celé období existence Charty tento nepřehlédnutelný a výjimečný čin určité skupiny československých občanů provázela, je nutné si konflikt „života ve lži“ s „životem v pravdě“ v totalitním systému, tedy základní myšlenku Havlovy eseje *Moc bezmocných*, alespoň krátce připomenout.

Václav Havel v této slavné eseji vychází ze skutečnosti, že politický systém „předlistopadového Československa“ bývá často nepřesně charakterizován jako diktatura. Srovnáním definičních znaků standardní diktatury a systému, který vládl v předlistopadovém Československu sedmdesátých let, však dochází k závěru, že mezi tímto systémem a klasickou diktaturou existuje mnoho odlišností,

které ho vedou k tomu, aby jej nazval spíše systémem posttotalitním. Oním slůvkem „post“ nechtěl Václav Havel vyjádřit skutečnost, že jde o systém, který totalitní není, ale že jde naopak o systém, který je oproti klasické diktatuře v mnohém totalitní zásadně jinak.

Pro jasnější pochopení toho, co Havel nazývá posttotalitním systémem, své abstraktní filozofické postřehy často doprovází konkrétními případy, na kterých je ilustruje. Tak například podstatu a charakter posttotalitního systému ve zkratce ilustruje na známém příběhu vedoucího obchodu se zeleninou, který do výkladu mezi cibuli a mrkev umístil heslo „Proletáři všech zemí, spojte se“. Proč to udělal, co tím chtěl sdělit světu? Je skutečně osobně zapálen pro myšlenku spojení proletářů všech zemí? Jde jeho zapálení tak daleko, že cítí neodolatelnou potřebu se svým ideálem seznámit veřejnost?, táže se Václav Havel ve zmíněné eseji. To heslo přivezli našemu zelináři z podniku spolu s cibulí a mrkví a on je dal do výkladu prostě proto, že se to tak dělá už léta, že to tak dělají všichni, že to tak musí být. Kdyby to neudělal, mohl by mít potíže, mohli by mu vyčíst, že nemá „výzdo-bu“, někdo by ho mohl dokonce nařknout z toho, že není loajální. Udělal to proto, že to patří k věci, chce-li člověk v životě obstát, že je to jedna z tisíce maličkostí, které mu zajišťují relativně klidný život v souladu se společností. Václav Havel dochází k závěru, že sémantický obsah vystaveného hesla je zelináři lhostejný, a že dává-li přesto své heslo do výlohy, nedává ho tam proto, že by osobně toužil právě s jeho myšlenkou seznámit veřejnost. Heslo ve výloze má totiž funkci znaku a jako takové obsahuje sice skryté, ale zcela určité sdělení: „Já zelinář XY, jsem zde a vím, co mám dělat, chovám se tak, jak je ode mne očekáváno, je na mne spolehnutí a nelze mi nic vytknout, jsem poslušný, a mám proto právo na klidný život.“ Heslo je zároveň štítem, kterým se zelinář kryje před svými udavači. Svým skutečným významem je tedy zakotveno přímo v zelinářově lidské existenci, zrcadlí jeho životní zájem. Jaký je to však životní zájem?, ptá se Václav Havel. Kdyby nařídili zelináři dát do výkladu heslo „Bojím se, a proto jsem bezvýhradně poslušný“, nechoval by se k jeho sémantickému obsahu zdaleka tak laxně, přestože by se obsah tentokrát zcela kryl se skrytým významem hesla. Zelinář by se pravděpodobně zdráhal umístit do své výkladní skříň takto nedvojsmyslnou zprávu o svém ponížení, bylo by mu trapně, styděl by se. Pochopitelně: je přece člověkem, a má tudíž pocit lidské důstojnosti. Aby byla tato komplikace překonána, musí mít jeho vyznání loajality formu znaku poukazujícího aspoň svým textovým povrchem k jakýmsi vyšším polohám nezištného přesvědčení. Zelináři se musí dát možnost, aby si řekl: vždyť proč by se koneckonců proletáři všech zemí nemohli spojit? Znak pomáhá skrýt před člověkem nízké základy jeho poslušnosti a tím i „nízké“ základy moci. Skrývá se za fasádou čehosi vysokého. Tím vysokým je ideologie. Ideologie je alibi použitelné pro všechny: od zelináře, který může svůj

strach o místo zahalit rouškou svého údajného zájmu o spojení proletářů všech zemí, až po nejvyššího funkcionáře, který svůj zájem udržet se u moci může odít do slov o službě dělnické třídě. Už proto hraje ideologie v posttotalitním systému tak významnou roli.

„To složité soustrojí složek, stupňů, převodových pák a nepřímých manipulačních nástrojů nenechávající nic náhodě a mnohonásobně jistící integritu moci je bez ní – jako svého univerzálního alibi – prostě nemyslitelné. Posttotalitní systémy se dotýkají svými nároky člověka téměř na každém kroku. Dotýkají se ho ovšem v ideologických rukavicích. Proto je život v něm skrz na skrz prorostlý tkání přetvářky a lži: Vláda byrokracie se nazývá vládou lidu, jménem dělnické třídy se zotročuje dělnická třída, všestranné ponížení člověka se vydává za jeho definitivní osvobození, izolace od informací se nazývá jejich zpřístupněním, mocenská manipulace veřejnou kontrolou moci a mocenská svévole dodržováním právního řádu, potlačování kultury jejím rozvojem, rozšiřování imperiálního vlivu je vydáváno za podporu utlačovaných, nesvoboda projevu za nejvyšší formu svobody, volební fraška za nejvyšší formu demokracie, zákaz nezávislého myšlení za nejvědeckější světový názor, okupace za bratrskou pomoc. Moc je v zajetí vlastních lží, proto musí falšovat. Falšuje minulost, falšuje přítomnost a falšuje budoucnost. Falšuje statistické údaje. Předstírá, že nemá všemocný a všehochopný policejní aparát. Předstírá, že respektuje lidská práva, předstírá, že nic nepředstírá. Člověk nemusí všem těmto mystifikacím věřit, musí se však chovat tak, jako by jim věřil, nebo je musí alespoň mlčky tolerovat, nebo aspoň vycházet dobře s těmi, kteří jimi operují. Už proto však musí žít ve lži.“⁴⁾

Proto má pravda podle V. Havla v nejširším slova smyslu v posttotalitním systému zvláštní a v jiném kontextu neznámý obsah. Proto v něm hraje roli mocenského faktoru či přímo politické síly. Proto život v pravdě nemá jen dimenzi existenciální (vrací člověka k sobě samému), noetickou (odhaluje skutečnost, jaká je) a mravní (je příkladem). Má navíc i zřetelnou dimenzi politickou – je-li základní oporou systému život ve lži, pak není divu, že jeho základní hrozbou se stává život v pravdě. Pravda totiž strhává fasádovitost režimu a v rovině předpolitické permanentně podemílá základy politického systému postaveného na lži – je jeho permanentní hrozbou. Proto má smysl v pravdě žít a obnažovat ji, proto má smysl pro pravdu trpět. Proto to Charta 77, respektující Patočkovy a Havlovy myšlenkové postoje, po celou dobu své existence dělala. Proto metodou permanentního porovnávání režimem proklamovaných lidských práv se skutečnou situací v komunistickém Československu vedla s mocí na první pohled pošetilý a jednostranný dialog. Odhalovala jím totiž fasádovitost politického systému a v rovině předpolitické –

4) Václav Havel: *Moc bezmocných*.

vahou tím větší, čím větší povědomí o ní veřejnost měla – tak přímo působila k podemílání jeho základů. Proto se také Charta 77 nikdy nedefinovala jako standardní politická opozice v normálním režimu, proto jí být nemohla a ani nechtěla. Proto nakonec 1. ledna 1977 vznikla jako volné neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, které spojovala vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování lidských a občanských práv. Těch práv, která občanům přiznávaly i Československou socialistickou republikou podepsané mezinárodní pakty. Ze zmíněných důvodů nechtěla vytyčovat a ani nevytyčovala svůj vlastní politický program ani obdobný program společenských reforem či změn systému, ale „smlířila“ se s tím, že bude upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských práv, že bude připravovat jejich dokumentaci a navrhopvat jejich řešení. Tedy že bude v rovině předpolitické působit proti samým základům tehdejšího politického systému. Proto byla režimem tolik nenáviděná, a proto byla režimu tolik nebezpečná. Zejména myšlenku, že Charta se nechtěla definovat jako opoziční politická skupina s politickým programem a se všemi ostatními znaky, které k definování standardní politické opozice patří, považují pro pochopení celé její činnosti za velmi důležitou. A to přesto, že vztah mezi političností a nepolitičností Charty považují i já za jeden z nejrozpornějších problémů její existence, který byl však přítomen již v zárodku jejího vzniku, ale byl především dán specifičností totalitního režimu, v jehož rámci a proti němuž současně Charta 77 svou činnost vyvíjela. Charta 77 svým úsilím o postoj založený na mravním rozměru a na životě v pravdě permanentně strhávala fasádovitost totalitního systému, nastavovala mu zrcadlo a obnažovala ho. Proto byla režimem nenáviděná, a proto mu byla od samého počátku tolik nebezpečná. Režim si tuto skutečnost dobře uvědomoval a okamžitě po zveřejnění textu prohlášení doma i v zahraničních médiích nekompromisně zareagoval. Chartisty nazval bandou ztroskotanců a samozvanců a zahájil proti nim hysterickou kampaň. Samu Chartu 77 pak nazval pamfletem, který podepsala skupina lidí z řad zkrachovalé reakční buržoazie a z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce z roku 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál.

„Je to v politickém smyslu pestrá směsice lidských a politických ztroskotanců. Patří k nim V. Havel, člověk z milionářské rodiny, zavilý antisocialista P. Kohout, věrný sluha imperialismu a jeho osvědčený agent, J. Hájek, zkrachovalý politik, který pod heslem neutrality chtěl vyčlenit náš stát ze společenství socialistických zemí, L. Vaculík, autor kontrarevolučního pamfletu 2000 slov, V. Šilhán, nastrčená figurka bloku kontrarevolučních sil, J. Patočka, reakční profesor, který se dal do služeb antikomunismu, P. Drtina, představitel předúnorové reakce a buržoazní ministr spravedlnosti, V. Černý, notorický reakcionář, proslulý svým výrokem

o „lucernách“, na nichž měli být věšeni stoupenci socialismu v r. 68, anarchistická a trockistická individua typu P. Uhla, organizátoři smutně známého K 231 a KAN, dále ti, kteří by chtěli náboženství zneužít k reakčním politickým záměrům, a jiní, kteří byli za konkrétní protistátní činnost v minulých letech právoplatně odsouzeni. V jedné kopě s nejčernější antikomunistickou reakcí se sešli i někteří exponenti pravicového revizionismu – mezinárodní dobrodruh F. Kriegel a jiní. Jakési svérázné politické panoptikum, jehož herci už přestali být domácím divákům zajímaví a známí,“

píše 12. ledna 1977 Rudé právo.

Málo zajímaví a málo známí se pravděpodobně režimu zdáli ti, kteří byli u zrodu Charty 77, a tak udělal paradoxně všechno pro jejich další zviditelnění. Původně bylo dohodnuto, že text prohlášení datovaný 1. ledna 1977 bude na začátku ledna odevzdán komunistickému parlamentu spolu s podpisy těch, kteří s prohlášením vysloví souhlas. Mezitím bylo domluveno, že bude také předán některým zahraničním médiím, jež se postarají o jeho publicitu. Prohlášení Charty spolu s podpisovými archy 241 signatářů se však parlamentu pokojně doručit nepodařilo. Charta byla symbolicky zatčena ještě před svým vstupem do života. Státní bezpečnost 6. ledna 1977 přepadla automobil, v němž Václav Havel, Pavel Landovský a Ludvík Vaculík odváželi text prohlášení na Hrad do prezidentské kanceláře. Text zabavila a doručovatele dala do vazby. Pomineme-li s tím spojenou perzekuci signatářů, lepší mediální kampaň při svém vzniku si Charta 77 určitě připravit nemohla. Ludvík Vaculík mi v osobním rozhovoru tehdejší konflikt se Státní bezpečností popsal následovně:

„V brzkém dopoledni jsem tehdy přišel do bytu ke Zdeňkovi Urbánkovi. Byly tam připraveny texty a obálky. Bylo jich mnoho. Sešli jsme se proto, abychom je zkompletovali. Dávali jsme texty do obálek, a když bylo vše hotovo, nasedli jsme do auta a jeli jsme na Hrad. Text prohlášení Charty 77 jsme chtěli odevzdat do podatelny prezidentské kanceláře. Pavel Landovský si jako zkušený řidič povšiml, že se za námi rozjelo auto. Měl tenkrát saaba, což byl automobil pohodlný, pěkný, ale hlavně rychlý. A protože i on sám je celkem rychlý, tak se našim pronásledovatelům pokusil ujet. Skutečně se mu to podařilo. Někde v té spleti uliček mezi vilkami pod Ořechovkou si Landák zahrál na Jamese Bonda, proklíčkoval ulicemi tak, že jsme se svým pronásledovatelům ztratili. Ale jenom na chvíli, protože celá oblast byla obklíčena. V určitou chvíli jsme míjeli poštovní schránku, která tam visela na jednom plotě. Václav Havel nebo Pavel Landovský, už přesně nevím, který z nich to byl, hbitě vyskočil a v rychlosti se pokusil do schránky narvat alespoň část obálek s textem, které jsme vezli k odeslání na poštu. Sotva jsme se rozjeli, tak po chvíli, u podjezdu pod železniční tratí, poblíž křižovatky, nás předjelo

auto. Zastavilo se, my jsme zastavili za ním a bylo hotovo. Landovský nehodlal reagovat, spustil okénko a nepřítomně se na příslušníky díval. Ti ho začali vyta-
hovat ven. Mě nemuseli, já jsem prostě otevřel dveře a šel jsem. Každého zvlášť
nás pak odvezli do Bartolomějské ulice. Tam jsme nějakou dobu seděli a čekali.
Pak nás postupně odvedli do místnosti, kde byly rozloženy naše věci. Identifiko-
vali jsme je a pak nám je vzali. Dál už vše pokračovalo každodenním předvolává-
ním k výslechům.“

Výslechy měly různou podobu. Násilí v nich obsažené však bylo všudypřítom-
né. Tak například studentský vůdce z šedesátých let, pozdější chartista Jiří Mül-
ler, své zatčení popisuje slovy: „Já jsem byl zatčen tady v Brně, domovní prohlídka
mě neminuly ani v mém pražském podnájmu. Nemohu říci, že by mě bili syste-
maticky. Párkrát jsem se však zapotil. Nosil jsem tehdy dlouhý vous, za který mě
estébák chytil a mlátil se mnou hlavou do zdi. Několikrát se to opakovalo. Nebylo
to nic, co by člověk nezvládl, mnohdy však působila ta děsivá atmosféra. Když
vám párkrát hodí hlavou o zeď, tak si hned představíte padesátá léta a to působí.
Byl jsem asi jediný, kterému se to z mého okolí stalo, možná proto, že potřebo-
vali dostat další jména. Ode mě žádná další nedostali. Ta vyšetřovací vazba byla
docela zvláštní, trvala třináct měsíců a pak nás soudili. U soudu jsem řekl, že mě
uhodili hlavou do zdi, pak přijela nějaká vyšetřovací komise a zjistila, že je všech-
no v pořádku. Rozhodně jsem si nebral servítky, vyjadřoval jsem se k Husákovu
slibu, že nebudou politické procesy, a dostal jsem pět a půl roku.“⁵⁾

Mnoho výslechů, mnoho příkoří a mnoho křivd, jak to tak v životě bývá, bylo,
je a bude zapomenuto a budou si je připomínat pouze ti, kteří v konkrétních pří-
padech vzdorovali a byli jejich přímými oběťmi. Všem těmto statečným jednotliv-
cům, kteří se nikdy nedostanou do čítanek, nebudou plnit stránky historie jako
jejich slavnější kolegové, bych rád vzdal hold. Za všechny tyto anonymní statečné
bych rád ještě oprášil příběh, který na stránkách Lidových novin připomněla bý-
valá chartistka Petruška Šustrová:

„Dne 28. června 1978 nezbylo manželům Květě a Janu Princovým a několika je-
jich přátelům nic jiného než vyklidit dům, který obývali v severočeské vesničce
Rychnov. Dům od nich nuceně vykoupila Okresní správa silnic, protože na místě
údajně hodlala postavit autobusové nádraží. Dostavilo se asi padesát příslušní-
ků Státní bezpečnosti a Lidových milicí, kteří sekerami a krumpáči strhli prv-
ní patro a poté dům vyhodili do povětří. Toto praktické cvičení Lidových milicí
se vyznačovalo ideologickým záměrem zrušit středisko undergroundu v sever-
ních Čechách, zničit hašíšárnu, jak dům Princových hanlivě označil severočeský
deník Průboj. Lidové milice tím učinily tečku, alespoň pokud jde o Rychnov, za

5) Miroslav Vaněk, Pavel Urbášek: *Vítězové? Poražení?* Díl 1, rozhovor s Jiřím Müllerem.

sérií provokací, újm a škod, které orgány státní moci způsobily signatáři Charty 77 Janu Princovi, jeho rodině a jeho přátelům. Alespoň tak je tento příběh zapsán v Informacích o Chartě 77 č. 9 z roku 1978 v textu nazvaném Návist vůči domu. Byla jsem v Rychnově na Silvestra 1976 a bylo to vlastně poprvé, co jsem se důkladně seznámila se společností označovanou jako underground. Situace to byla zvláštní, protože velká část přítomných v uplynulých dnech podepsala úvodní prohlášení Charty 77 a samozřejmě věděli, že se jejich podpis vztahuje k datu Nového roku 1977. Občas jsme tehdy na sebe kvůli tomu spiklenecky pomrkvávali, i když jsme samozřejmě netušili, jak obrovskou popularitu nám zanedlouho zjednájí režimní média. Cítila jsem se na oslavě, kde bylo mnoho desítek lidí, skvěle: hrálo se, zpívalo, povídalo a popíjelo, jak to má na Silvestra být. Mezi lidmi z undergroundu jsem se cítila jako ryba ve vodě, dívala jsem se na svět podobně – a hlavně se mi líbilo, že si chtějí žít po svém a nechtějí si nechat vnutit šedivou normalizaci. Poté jsem byla v Rychnově při různých příležitostech ještě několikrát⁶⁾ a sledovala jsem, jak se při štvanicích proti chartistům osud domu povážlivě schyluje k pádu: ráno při jednom setkání našli návštěvníci rozřezané pneumatiky aut, řadu lidí estébáci odvezli kilometry daleko do lesů, Honzu Prince na tři měsíce zavřeli a hlavně začalo vyvlastňovací řízení. Řeč o autobusovém nádraží byla nesmyslná záminka – nádraží bylo v Rychnově potřeba asi tolik jako na pražském Petříně. A přece byl dům vyvlastněn a okázale zničen. Podobně byl roku 1980 vyvlastněn dům Parkánových a Kubíčkových v Řepčicích na Litoměřicku nebo dům v Nové Vísce u Chomutova. Byly to represe, o nichž dnes už vědí jen ti, kterých se týkaly, a jejich bezprostřední sousedé.⁷⁾

Přes tyto incidenty provázející založení Charty 77 a navzdory všestranné diskriminaci, pomluvám, prohlídkám, navzdory zatýkání a věznění dokázala Charta od svého založení po celých třináct předrevolučních let aktivně působit. Od samého počátku její existence musel režim počítat s tím, že žádný jeho protiprávní čin nebude utajen v hlubině anonymity. Charta se stala strukturou, kterou režim musel respektovat. Stejně tak ji začala brát na vědomí domácí i zahraniční veřejnost a to bylo pro její další činnost v mnoha ohledech ještě důležitější. Dne 28. ledna 1977 přednesla zasloužilá umělkyně Jiřina Švorcová na shromáždění české umělecké a intelektuální elity v Národním divadle svou nezapomenutelnou řeč s názvem: „Provolání za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru“, která později dostala neoficiální název Anticharta. Jiřina Švorcová v ní dštěla síru, vyvolávala duchy Velké říjnové socialistické revoluce.

6) Například při loučení s Kanadanem Paulem Wilsonem, kterého režim vykázal za kamarádství s chartisty ze země.

7) Lidové noviny, 9. února 2007 – Petruška Šustrová, *Konečné řešení chartistů*.

A ve jménu lidstva, ve shodě se Závěrečným aktem helsinské konference, podávajíc všem ostatním ruce přes hranice zemí a kontinentů, pohrdala těmi, kdo se u nás v nezkrtné pýše, ješitné nadřazenosti, sobeckém zájmu či dokonce za mrzký peníz odtrhli od života vlastního lidu a jeho skutečných zájmů. Řeč byla samozřejmě o chartistech. „I u nás se našla taková skupinka odpadlíků a zrádců,“ sdělovala s plamínky v očích všem hercům a umělcům, které národ miloval, a oni její řeč až na výjimky pod hrozbou teroru podepsali. Tak vznikla Anticharta, po níž zbyla jenom obrovská pachut' vědomé kolaborace mnohých, které jsme tehdy milovali. Jediným záměrem této akce, která si pod nátlakem přivlastnila podpisy příslušníků české elity, bylo v široké veřejnosti vyvolat zdání, že nesouhlasit s podpisem Charty 77, toho směšného spolku odpadlíků, ztroskotanců a zrádců, je postoj zcela legitimní a normální. Už se asi nikdy přesně nedozvíme, jaký skutečný dopad na širokou veřejnost zmíněná akce měla. Nejsou známy žádné relevantní průzkumy veřejného mínění, které by dopad akce měřily. Alespoň v rovině psychologické byl však její dopad zdrcující. Režim měl mnoho oprávněných důvodů si myslet, že přinejmenším vyhrál bitvu, ale určitě v té době netušil, že pomalu prohrává válku.

Charta 77 se za dobu své třináctileté předrevoluční existence vyjadřovala formou publikování více než pěti set dokumentů konfrontujících skutečnost s lidskými právy, jež režim proklamoval, k nejpalcivějším otázkám československé společnosti sedmdesátých a osmdesátých let: například k sociálním a hospodářským právním v Československu, k náboženským svobodám, k situaci řeholních společenství, k postavení Romů ve společnosti, k problematice důchodců, k otázkám zvýšené spotřeby omamných drog, ke svobodě cestování, k ekologické situaci, ke školství, k devastaci židovských kulturních památek a k zamlžování úlohy Židů v československých dějinách, k nutnosti ekonomické reformy, k otázkám nedělitelnosti míru, k situaci v Polsku osmdesátých let. Dále pak k dočasnému působení sovětských vojsk v Československu, ke 40. výročí druhé světové války, k významu 28. října v dějinách Československa, k havárii jaderné elektrárny v Černobylu, k návrhu na postavení památníku obětem stalinských represí, k brutálnímu zásahu proti shromáždění věřících v Bratislavě, k 20. výročí srpna 1968, k přípravě nové ústavy a k vedoucí úloze KSČ ve společnosti, k situaci v zemi 18. listopadu 1989. Vyjadřovala se tak nahlas k otázkám, které si potichu v ústraní svých příbytků kladlo mnoho přemýšlivých lidí žijících v sedmdesátých a osmdesátých letech v systému totalitního Československa. Dokumenty pokládající zmíněné otázky a hledající řešení režim přijímal s prezíravostí a arogancí sobě vlastní. Svou nečinností a nechutí na ně odpovídat a vést s nimi dialog o ochraně lidských práv tak na první pohled vyvolával dojem, že se ho tato diskuse netýká, že jde o slohová cvičení a názory elitářů z řad poražené buržoazie, které nemusí brát vážně. V závěťtí, v neprostupnosti a neprodyšnosti stranických kancelář

však jeho obhájci postupně ztráceli půdu pod nohama a připravovali rafinovanější a tvrdší postihy těch, kteří přesným pojmenováním stavu věcí přispívali k odmítání ideologie zdání a lži, na níž byl systém založen a bez níž ztrácel svou vnitřní soudržnost a bortil se jako domeček z karet.

Charta 77 se od počátku po celé období své existence stala činitelem nepřetržitě vykonávaného průzkumu v mnoha směrech, zejména pak možností a mezi občanských aktivit v tehdejší Československu, prostředků nátlaku a represe, kterých totalitní režim užíval, možností dialogu mezi občanskými iniciativami a vládou, možností vyvolat v tehdejší Československu masovou solidaritu s občany pronásledovanými za názory nebo činnost, jež nejsou v souladu se zájmy mocenské struktury, možností vyvolat v zemi masový politický pohyb na základě ochrany občanských práv. Pro někoho to bylo dost a pro někoho málo. Záleželo na úhlu pohledu, často i na místě, odkud dotyčný činnost Charty sledoval a hodnotil. Proto byla Charta od svého vzniku po celou dobu své existence provázena nejen velkými sympatiemi a uznáním doma i v zahraničí, ale i nej-různějšími druhy obav, nadějí, kritik i útoků, plynoucích v naprosté většině z nepochopení základního smyslu a podstaty její činnosti, ze specifčnosti totalitního systému, v němž působila, z mechanického přenášení myšlenek volajících po standardních řešeních v systému, který standardní nebyl, z vnitřní nesourodosti skupiny jejích signatářů, která nebyla – z hlediska standardních politických kritérií – jednoznačně politicky zařaditelná, i z neustálého kladení existenciálních otázek těch, kdo po léta perzekucí byli občas nuceni znovu nahlas přemýšlet o smyslu svého počínání a znovu se jím utvrzovat jako Mojžíšovi poutníci na své cestě do Izraele.

Charta byla kritizována za to, že disidentské hnutí je popřením Masarykova principu drobné práce, že nenápadné ponižování tisíců anonymních lidí je mnohdy horší věcí, než když občas zavřou známého disidenta. Byla kritizována za to, že vznikla jako výsledek náhlého rozhodnutí žít v pravdě. Tento postup byl označen za vulgarizaci ideového odkazu Jana Patočky. Někteří kritikové Charty v něm shledávali moment, jenž vytvářel pocit morální výlučnosti chartistů. Charta byla dále kritizována za to, že po celou dobu své existence neměla více než 1500 signatářů, že se ani jednou skutečně neobrátila k národu, že vždy dávala přednost soukromým dopisovým akcím na adresy různých komunistických byrokratů. Dále pak za to, že nebyla skutečnou opozicí, ale že pouze dohlížela na dodržování zákonů totalitní země. Byla kritizována za to, že se údajně nikdy netajila svou podporou socialistického systému a společenského zřízení v Československu, že žádala jediné: aby odpovědní představitelé totalitní moci dodržovali vlastní platné zákony. Byla kritizována za to, že takový postoj nesprávně předpokládá, že systém sám je v jádru dobrý a správný, že pouze upadl

do rukou nemorálních či nekompetentních politiků, kteří jsou ochotni porušovat vlastní zákony proto, aby se udrželi u moci. Charta byla kritizována také za to, že totalitní moc údajně bojovala proti skutečnému nepříteli, zatímco Chartu tolerovala jako potenciálního spojence. Byla kritizována za to, že je vinna tím, že tvrdohlavě odmítá pochopit základní pravdu, že totiž režim prostě nemůže dodržovat své zákony a zaručovat občanská práva, aniž přivodí rozpad a zánik socialismu jako společenského zřízení, že za těchto okolností je a musí být publikování tzv. dokumentů Charty nejen neefektivní, ale i historicky bezúčelné, že obrana lidských práv a boj za dodržování zákonů a jejich nápravu tedy v těchto souvislostech ztratily smysl a že Charta 77 je odepсанou záležitostí. Byla kritizována za to, že nerozpoznat tak prosté skutečnosti je těžko pochopitelnou naivitou, jde-li o chování neuvědomělé, a tragickou formou kolaborace, jde-li o chování úmyslné a cílevědomé. Naprostou většinu zmíněných kritických postojů lze obecně přičíst základnímu nepochopení podstaty a smyslu Charty, tak jak ji při jejím vzniku definovali její duchovní vůdci – Janem Patočkou počínaje a Václavem Havlem konče.

Byla-li Charta kritizována za to, že disidentské hnutí je elitářským gestem a popřením Masarykova principu drobné práce, lze prostým připomenutím myšlenek z Havlovy eseje *Moc bezmocných*, ve které Václav Havel definoval podstatu a smysl disidentského hnutí, prokázat, že spíše pravý opak byl pravdou. Mluví-li totiž Havel ve zmíněné eseji o životě v pravdě, nemyslí tím pouze nějaký protest nebo dopis, který napíše skupina intelektuálů. Může to být cokoli, čím se člověk nebo skupina lidí vzbouří proti své manipulaci: od dopisu intelektuálů až po dělnickou stávkou, od rockového koncertu až po studentskou demonstraci, od odepření účasti na volební komedii přes otevřený projev na sjezdu až po hladovku. Může to být i drobná a poctivá práce tisíců lidí, kteří jí odkrývali samu podstatu režimu založeného na ideologii „života ve lži“. V. Havel k tomu ve zmíněné eseji dodává:

„Toto pojetí [tj. Masarykovo pojetí drobné práce] se v naší společnosti pro národ ujalo, bylo v mnoha ohledech úspěšné a je dodnes živé: vedle těch, kdo za ním jako kultivovanějším typem alibi skrývají svou kolaboraci, je i dnes mnoho těch, kteří se ho skutečně drží a mohou se v tomto směru i vykázat – aspoň v některých oblastech – nespornými úspěchy. Těžko odhadnout, oč ještě těžší by byly poměry, kdyby se znovu a znovu spousta pracovitých lidí, kterým to prostě nedá, nesnažila dělat to nejlepší, co dělat lze, a odevzdávat nevyhnutelné minimum životu ve lži, aby mohli odevzdávat dosažitelné maximum autentickým potřebám společnosti. Tito lidé vycházejí ze správného předpokladu, že každá drobná práce je nepřímou kritikou špatné společnosti a že jsou situace, kdy stojí za to zvolit právě tuto cestu, byť by to znamenalo zřít se svého přirozeného práva na přímou kritiku.“

Václav Havel však v této souvislosti připomíná, že tento postoj – dokonce ještě ve srovnání s poměry v šedesátých letech – má své jasné meze. Stále častěji se totiž stává, že „drobná práce“ narazí na strop totalitního systému a ocitá se před dilematem buď ustoupit, tj. slevit z oné poctivosti, odpovědnosti a důslednosti, na nichž je založena, a prostě se přizpůsobit, anebo pokračovat po načaté cestě a vstoupit tak nevyhnutelně do otevřené konfrontace se společenskou mocí. Na dalším příkladu demonstruje, jak stále snadněji mohla drobná práce v sedmdesátých a osmdesátých letech narazit na onen pomyslný strop, kdy vyhnout se střetnutí pro ni znamenalo zpronevěřit se svému vlastnímu smyslu: „Když jsem byl v roce 1974 zaměstnán v pivovaru, byl mým šéfem jistý Š., člověk, který pivovarnictví rozuměl, měl v sobě cosi jako pocit stavovské hrdosti a záleželo mu na tom, abychom v pivovaru vyráběli dobré pivo. Skoro všechnen svůj čas trávil v pivovaru, neustále vymýšlel nějaké zlepšení, trápil nás předpokladem, že všichni milujeme pivovarnictví jako on. Těžko si lze uprostřed socialistického šlendriánu představit konstruktivnějšího pracovníka,“ říká V. Havel a dodává: „Vedení pivovaru, v němž byli sice lidé méně rozumějící svému oboru, ale zato politicky vlivnější, nejenže pivovar dál vedlo od deseti k pěti, nejenže na podněty Š. vůbec nereagovalo, ale navíc se proti Š. stále více zatvrzovalo a všemožně mu mařilo jeho vlastní práci. Situace došla tak daleko, že Š-ovi nezbylo, než napsat obsáhlý dopis nadřízenému ředitelství, v němž se pokusil rozebrat všechny nepořádky v pivovaru, vysvětlit popravdě, proč je nejhorší v kraji, a ukázat na skutečné viníky. Jeho hlas mohl být vyslyšen: politicky mocný, ale pivo nerozumějící, intrikařící, dělníky pohrdající ředitel mohl být vyměněn, poměry v pivovaru se mohly na základě iniciativy Š. změnit k lepšímu. Kdyby se to bývalo stalo, byl by to zajisté příklad úspěšného dovršení drobné práce. Bohužel se však stal pravý opak: ředitel pivovaru – jako člen okresního výboru strany – měl své dobré známé nahoře a postaral se o takový výsledek, jaký potřeboval: Š-ova analýza byla nazvána hanopisem. Š. byl označen za politického škůdce, byl z pivovaru vyhozen a přeřazen do jiného na nekvalifikovanou práci. Drobná práce narazila na strop: na totalitní systém. Š. se vymkl, porušil hru, vydělal se tím, že říkal pravdu, a skončil jako ‚podobčan‘ s cejchem nepřítele, který už může říkat cokoli a nikdy nemůže být z principu vyslyšen, stal se disidentem východočeských pivovarů.“⁽⁸⁾

Na Š-ově příběhu V. Havel dokonale demonstruje myšlenku, že disidentem se člověk nestává tak, že se jednoho dne rozhodne pro tuto svéráznou kariéru, ale proto, že vnitřní odpovědnost, kombinovaná s celým komplexem vnějších okolností ho prostě do tohoto postavení uvrhne. Tím také přímo vyvrací kritické hlasy poukazující na to, že Charta vznikla a existovala jako výsledek náhlého

8) Václav Havel: *Moc bezmocných*.

rozhodnutí disidentů „žít v pravdě“, že tedy způsob jejího vzniku a existence byl vulgarizací ideového odkazu Jana Patočky a že vytváří pocit morální výlučnosti chartistů. Není-li totiž disidentský postoj jednotlivce alternativou masarykovské koncepce drobné práce, ale v mnoha případech jejím jediným možným důsledkem, nemůže být aritmetický součet postojů těchto jednotlivců (skupiny disidentů sdružujících se v Chartě 77) ničím jiným.

Myšlenku o morální výlučnosti chartistů, o jejich údajně elitářském postoji, tedy i myšlenku, že nenápadné ponižování tisíců lidí je mnohem horší, než když zavřou známého disidenta, lze alespoň v rovině verbální opět vyvrátit postojem Václava Havla, který se s obdobným Vaculíkovým názorem formulovaným v jeho *Poznámkách o statečnosti* vyrovnává slovy: „Milý pane Ludvíku, snad jste chtěl říci, že tiché a nenápadné ponižování anonymních lidí je horší věc, než když občas zavřou známého disidenta. Nepochybně. Jenomže proč toho disidenta zavřeli? Většinou, když se to vezme kolem a kolem, právě za to, že říkal pravdu o tom tichém a nenápadném ponižování tisíců anonymních lidí,“ říká V. Havel a dodává: „Signatáři Charty 77 jsou jako ostatní, rozdíl je jen v tom, že říkají nahlas to, co si ostatní myslí. Také proto, že vyřknout nahlas pravdu může pro některé ostatní znamenat překonat strach desetkrát větší.“

Tímto Havlovým prohlášením jako i mnoha dalšími se chartisté snažili zbavovat podezření o vlastní výlučnosti a elitářství. Snažili se jimi bránit jeho případným náznakům v praktické činnosti Charty. Příkladem takové obrany je také názor Petra Pitharta formulovaný v jeho zamyšlení „DIZI II. Pravda zadarmo“:

„Potíž je také v tom, že je dnes tak povážlivě snadné mít pravdu, totiž mít ji dnes u nás vůči moci, která promlouvá především tak, aby zůstala mocí i nadále. Nemá to tedy s pravdou lehké. Avšak máme my to právě o to snazší?“ říká Petr Pithart a dodává: „První nepříjemná otázka týkající se pravdy, kterou máme, zní pak nejspíš takto: Snažíme se dobrat pravdy hlavně proto, abychom dokázali prolhanost a cynismus moci a tím vlastně i naši odvahu, protože právě my jsme ochotni takové moci se postavit, nebo proto, abychom podle svých nejlepších představ a podle svých sil pomohli napravovat poměry, ve kterých žijeme? Jsme ochotni v konkrétní situaci ubrat z přímočaré zásadnosti našich kritických postojů, vnějškově tak imponujících, protože riskantních, ukáže-li se, že je v daném případě praktičtější a užitečnější, ale také méně imponující, dorozumět se s těmi, kteří nejsou rovnou disidenty? Jsme ochotni mít třeba o něco méně pravdy, například mít jí méně hlasitě, ale mít ji přitom tak, aby byla s to více měnit konkrétní špatné věci na konkrétní lepší? Máme raději svou pravdu – zde stojíme a nemůžeme jinak, nebo nám jde o to, abychom žili v Čechách všichni důstojněji? Nejde tedy o to, jakoukoliv pravdu mít. Jde především o to, abychom s pravdou chtěli a uměli zacházet tak, aby nepotvrzovala především

naši výjimečnost, naši odvalu, ale aby mohla být co možná nejvíce k užitku. Jinak bychom se vlastně přižívali – jako vyzývavé, dráždivé, ale vlastně také choré květiny – na všeobecné mizérii.“

Zmíněné torzo výměny názorů předních chartistů potvrzuje, že alespoň v rovině filozofického ukotvení Charty chartisté na svou činnost v průběhu celé své existence pohlíželi kriticky a odmítali jakákoliv tvrzení o výlučnosti a elitářství Charty 77 a v rámci možností, které jim režim skýtal, se pak permanentně pokoušeli o otevřenost svého společenství. Jinou otázkou – nutno však říci, že z pohledu dějin zanedbatelnou – bylo, zda existujíc ve specifických podmínkách (uprostřed totalitního systému) a vystavena logickým tlakům takového systému na uzavírání alternativních společenství, nemohla Charta přes svou poctivě deklarovanou otevřenost působit ve své praktické činnosti uzavřeným, tedy elitářským dojmem. Odpověď na takto položenou otázku už je poněkud složitější. Zamyslíme-li se nad tím, že otevřenost alternativních společenství uvnitř svobodného systému, natož uvnitř systému totalitního (ve kterém Charta existovala), je vždy dána nejen výsledkem přání a záměrů lidí, kteří ji rozvíjejí, ale také především poměrem sil mezi tímto alternativním hnutím a mocí, která se ho snaží uzavřít do ghetta, lze říci, že i činnost Charty 77 musela být logicky provázána některými negativními rysy ghetta. Připočteme-li k tomu skutečnost, že důležitou a početně významnou skupinu zakládajících členů Charty tvořili bývalí komunisté, lidé, kteří se jen těžko ze dne na den zbavovali ducha konspirace, sektářství a morální výlučnosti – tedy metod, na kterých vystavěli své minulé kariéry, lze připustit, že i Charta se musela, alespoň v rovině své praktické činnosti, v chování některých svých signatářů s názory elitářství a výlučnosti potýkat.

Tuto skutečnost však nelze chartistům jako skupině obecně vytýkat, bylo by to nízké, pošetilé a hloupé. Vyčítat chartistům, ať to byli komunisté, nekomunisté, katolíci či trockisté, že se při založení Charty nepokusili zbavit některých svých osobních lidských postojů a vlastností, by bylo stejně absurdní, nízké, pošetilé a hloupé jako vyčítat revolučním a porevolučním politickým vůdcům, že do revoluce a poté do budování země zapojili ty či ony – od komunistů po katolíky –, prostě nás všechny, když by možná – čistě z „technických důvodů“ – bylo bývalo lepší vystřelit všechny na Měsíc a dělat revoluci, stejně jako od základu budovat stát, s nezatíženými lidmi.

Jediné, co lze v této souvislosti připustit, je toto: tím, že se na Prohlášení Charty 77, tedy na principu ochrany lidských práv, jakožto společném jmenovateli protirežimního odporu koncem sedmdesátých let, shodli jak zastánci nekomunistických přístupů, tak reformně komunističtí funkcionáři Pražského jara i ideologové socialismu s lidskou tváří – komunističtí intelektuálové typu Vaculka, Kohouta a Dienstbiera –, vznikl historický kompromis, který poskytl někdejší

komunistům alibi: „Místo toho, aby buď své někdejší ideje dál prosazovali a obhajovali, nebo zformovali nějaké nové stanovisko, což by nebylo představitelné bez kritiky těch myšlenek, které sdíleli dříve, byl jim povolen luxus sezení na dvou židlích – té komunistické i té demokratické – se všemi důsledky, které to pro budoucnost mělo.“⁹⁾

Na rozdíl od obdobně smýšlejících kritiků se domnívám, že historický kompromis, který byl takto učiněn, byl sice nepřehlédnutelným, ale bohužel nutným průvodním negativním jevem, protože vznikl jako důsledek překotného a složitého historického vývoje ve středoevropském prostoru 20. století, jehož vůdci, aktéři i spoluvůdci jím byli pohlcováni, vynášeni i zatracováni. Chci tím říci, že tomuto historickému kompromisu se dalo jen stěží předejít. Ledaže by nebyl uzavřen, že by nevznikla Charta 77 či obdobná hnutí, která měla pro uvedení politických změn do pohybu, pro přiblížení politické revoluce, ale zejména pro výrazné ovlivnění situace v době zlomu velký význam.

Tento poměrně silný obecný závěr však nemohu formulovat bez další důležité poznámky. Chápu, že v poválečném Československu existovala skupina lidí, demokraticky smýšlejících občanů, pro které byl podpis dokumentu, na němž se shodli jak zastánci nekomunistických přístupů, tak reformně komunističtí funkcionáři Pražského jara, aktem nemyslitelným. Mnozí reformní komunisté šedesátých let totiž budovali své kariéry v komunistické straně již v padesátých letech, v době, kdy strana skutečně smýšlejícím demokratům stínala hlavy. Anebo je zavírala na doživotí. Chápu ty, kteří v šedesátých letech, v době politického tání, po deseti letech vylézali z kriminálů, že po dalších deseti letech života v ústraní nebyli schopni usednout vedle asistentů svých bývalých katů. Natož aby s nimi formulovali program dodržování lidských práv.

A co více, jeden velmi vážný moment plynoucí ze způsobu založení Charty – z onoho „luxusu posezení bývalých komunistických intelektuálů a funkcionářů Pražského jara typu Vaculíka, Kohouta, Dienstbiera, ale také Zdeňka Jičínského či Pavla Rychetského na dvou židlích“ (bez zásadní kritiky myšlenek, které sdíleli dříve) – se do kvality české demokracie přece jenom promítl velmi viditelně. Byl jím princip kontinuity práva, který Václav Havel a s ním Občanské fórum na doporučení Zdeňka Jičínského a Pavla Rychetského do legislativy nově vznikajícího demokratického státu vnesli. Byli to právě a jenom oni „bývalí frontovní spolubojovníci“, kteří měli v době závrtně pádícího času – v době revoluce – k Václavu Havlovi rychlý a bezprostřední přístup. A byli to také oni, kdo Václavu Havlovi onen princip našeptali do ucha. A tak soudci a prokurátoři, kteří za minulého režimu často odsoudili nevinné na mnoho let do komunistických kriminálů, byli

9) Bohumil Doležal: *Mezi marxismem a Evropou*. Lidové noviny, Orientace, září 1998.

pak po revoluci ve sporech se svými oběťmi souzeni pouze podle toho, zda se dopustili přehmatů proti komunistickému – tedy veskrze mafiánskému výkladu práva. Snaze o potrestání viníků a o spravedlivý průchod práva tak byly paradoxně nastraženy další překážky. Mnozí z těchto bývalých soudců a prokurátorů navíc soudí ještě dnes, to už je však na úplně jinou kapitolu.

Celý další okruh kritických myšlenek a připomínek směřujících k činnosti Charty, tedy:

- že Charta po celou dobu své existence neměla víc než devatenáct set signatářů, a že se proto neobrátila k národu,
- že vždy dávala přednost soukromým dopisovým akcím na adresu různých komunistických byrokratů,
- že žádala jediné: aby odpovědní představitelé totalitní moci dodržovali své vlastní platné zákony,
- že takový postoj předpokládá, že systém sám je v jádru dobrý, ale že pouze upadl do rukou nekompetentních politiků, kteří jsou naneštěstí ochotni porušovat své vlastní zákony proto, aby se udrželi u moci,
- že se nikdy netajila svou podporou socialistického systému a společenského zřízení,
- že totalitní moc útočí proti skutečnému nepříteli, zatímco Chartu toleruje jako potenciálního spojence,
- že Charta je vinna svým tvrdohlavým nepochopením základní pravdy, že totiž československý režim nemůže dodržovat své zákony a zaručovat občanská práva, aniž přivede rozpad a zánik socialismu v Československu,
- že za těchto okolností je a musí být publikování tzv. dokumentů Charty nejen neefektivní, ale i historicky bezúčelné,
- že obrana lidských práv a boj za dodržování zákonů a za jejich nápravu v takovýchto podmínkách ztratily smysl, a že Charta 77 je tedy odepsanou záležitostí,

více či méně souvisí se základním nepochopením myšlenky, že Charta nemohla a ani nechtěla být standardní politickou opozicí. Jinak řečeno – souvisí se základním nepochopením smyslu existence a podstaty činnosti Charty, která nevznikla z touhy postavit proti jednomu politickému programu jiný, nevznikla jako výsledek chladnokrevného kalkulu opřené o politologickou analýzu situace, tedy v konfrontaci čistě politických sil, ale že naopak vznikla z důvodů docela jiných, formulovaných v rovině předpolitické. Vznikla totiž z konfrontace života ve lži s životem v pravdě, tedy z důvodů mravních; vznikla jako existenciální občanský postoj těch, kteří se v hluboké totalitě a nehybnosti komunistického systému sedmdesátých let bez ohledu na možné postihy spontánně rozhodli udělat něco právě tady a teď, a proto se postavili v procesu s mladými

hudebníky na jejich obranu. Vznikla jako důsledek existenciálního občanského postoje vedeného myšlenkou, že jediným logickým a smysluplným východiskem občana z mravní krize společnosti je východisko mravní. Vznikla z přesvědčení duchovních vůdců chartistického hnutí, že zdrojem naprosté většiny krizových společenských jevů obecně, tedy i v totalitním systému komunistického Československa sedmdesátých let, je především krize mravní a že žádnou z našich dalších krizí od ekonomické přes politickou a ekonomickou nelze vyřešit jinak než překonáním právě této krize mravní, překonáním oné dábelské ideologie sobecké sebezpečí a lidské a občanské rezignace, kterou je společnost systematicky infikována.

Tento postoj nebývá vždy obvyklý ani v dlouhodobě otevřených a svobodných společnostech západních demokracií konce 20. století, kde jsou občané v průběhu celého života daleko častěji konfrontováni se skutečností, že poměrování veškeré lidské činnosti měřítkem mravním se občas vyplácí, natož aby byl obvyklý v zeměpisných souřadnicích české kotliny. Zde totiž již od roku 1620, kdy se naposledy čeští stavové odhodlali bít ve jménu kdysi velkých duchovních cílů skvěle započaté české reformace za české zájmy a prohráli, otcové svým synům po generace často vštěpují názor, že než bojovat za ideály je lepší starat se o kousek pole, aby na zimu bylo co jíst, o kousek lesa, aby bylo čím zatopit, že je lepší každé ráno podojit krávu, aby byla hojnost mléka, a spočítat tržbu z uplynulého dne. Není tedy divu, že uvádět zejména v Československu sedmdesátých a osmdesátých let jako hlavní důvod a podstatu svého počínání mravní rozměr občanského postoje se mohlo zdát troufalé a domýšlivé, v lepším případě romantické a pošetilé. Není tedy divu, že byla-li Charta za něco kritizována, pak právě za tento postoj, který většina kritiků nechtěla nebo neuměla uchopit či interpretovat, protože ho poměřovala měřítkem používaným pro měření úspěchu či neúspěchu činnosti standardní politické opozice. Pokud kritikové pohlíželi na činnost Charty časovým horizontem omezeného politického pohledu, mohlo se skutečně zdát, že jako standardní politická opozice, působící proti současnému režimu, nemá žádné výsledky. Nepodařilo se jí vystřídat politickou elitu, která vládla, nevytvořila ucelený politický program, svými myšlenkami za celou dobu své existence oslovila nejprve pouze patnáct set občanů patnáctimilionové země, nepokusila se obrátit k národu čelem. Tento postoj, jak jsem uvedl, však vycházel z mylně interpretovaných předpokladů týkajících se samotného vzniku a nejhlubšího smyslu existence Charty.

Naopak přijmeme-li jako důvod jejího vzniku a smyslu její existence onen zmíněný mravní rozměr jejího počínání, přijmeme-li to, že nevznikla z touhy stát se politickou silou konkurující té, která vládne, že nevystupovala jako lepší alternativa těch, kteří jsou u moci, ale že vznikla z touhy vzepřít se znemravňujícímu

tlaku doby, odmítnout vnucovanou schizofrenii, překročit horizont osobních zájmů a osobního strachu, vystoupit ze zákopů soukromí a přihlásit se o účast na věcech veřejných, nechválit nadále šaty nahého krále, ale říkat pravdu, chovat se zkrátka v souladu s vlastním svědomím a docela prostě se lidsky napřímit – přijmeme-li tedy tyto myšlenky jako důvod jejího vzniku a smyslu její existence, jeví se pak všechny posledně zmíněné kritiky jako zbloudilé střely zcela zásadně míjející směr svého cíle.

Přestože výše uvedené kritické hlasy na adresu Charty považují naznačenými skutečnostmi za vyvrácené, chtěl bych zmíněnou polemiku uzavřít poznámkami, které pokládám za podstatné a důležité.

Za prvé: Charta skutečně nechtěla být standardní politickou opozicí. Uchopením mravního rozměru v poměrování veškeré své činnosti se snažila působit na obnovení sebevědomé občanské společnosti – použiji-li termínu Václava Bandy, chtěla působit na vytváření paralelní polis, která se v budoucnosti mohla stát zárodkem vnitřních změn režimu. Proto formou zveřejňovaných dokumentů stále nabízela dialog s mocí. Nežila však v iluzorní představě, že s ní moc dialog skutečně povede, naopak prostřednictvím dialogu s mocí se snažila vést dialog s každým občanem, s jeho činy a svědomím. Opírajíc se o existenciálně-mravní podstatu svého počínání, tak byla mezním úběžníkem, k němuž bylo možné vztahovat jednání a počínání každého jednotlivce, byla pevným bodem, pro postupné obnovování základů občanské společnosti stejně důležitým, jako byl pak mnohem později, v době Klausových reforem, pro úspěšné obnovování spontánní ekonomické činnosti nově vznikajících či od státu náhle osvobozených ekonomických subjektů důležitý dobře definovaný a po několik let stabilní kurs československé a později české koruny.

Druhá poznámka se vztahuje k oněm zmíněným patnácti stům, později devatenácti stům podpisů, od kterých kritikové činnosti Charty doma i v zahraničí občas odvozovali míru vlivu a politického významu Charty. Sami chartisté na tuto kritiku odpovídali jednoduše a přesně. „Když mi občas zahraniční novináři říkají, že Charta přece nemůže mít valný společenský význam, když je chartistů tak málo, připomíná mi to slavnou Stalinovu otázku, kolik má papež divizí,“ říká V. Havel v eseji *O smyslu Charty* 77 a dodává: „Nemíním nás pochopitelně srovnávat s Vatikánem, chci jen zdůraznit, že eventuální síla Charty, podobně jako v ostatních analogických hnutích v Sovětském svazu, je v něčem jiném než v množství lidí, kteří ji podepsali.“

Význam celého předrevolučního působení Charty je skutečně nutno hledat jinde – v těžko zmapovatelné oblasti společenského vědomí a povědomí. Chartisté totiž vycházeli z racionální myšlenky, že každá moc je mocí nad někým, a byť by měla charakter moci sebetotalitnější, nikdy není tvořena jen sama sebou, něčím,

co se vznáší kdesi mimo tento svět, ale vždycky do jisté míry těmi, nad nimiž je uplatňována. Vycházelí dále z předpokladu, že v totalitním systému socialistického Československa sedmdesátých a osmdesátých let byli k určité míře poslušnosti výkonu totalitní moci vlastně přinuceni všichni. „Každý je částí své bytosti ujařmeným poddaným bojujícím se těch nad sebou a každý je zároveň jinou částí sebe sama vystrašeným ujařmovatelem těch pod sebou. Skutečné intence života tak všestranně spoutány, prorůstají tedy zevnitř a tiše celou mocenskou strukturu a svým tichým všudypřítomným tlakem poznamenávají její tvář. Moc se přizpůsobuje společnosti, protože společnost – jsouc do ní tak obsáhle zapletena – ji přizpůsobuje nenápadně sobě. Velice zvolna a mnohdy dost problematicky, vyvlastňuje tak posléze společnost moci kus její moci. Už proto je mimořádně důležité, co se děje pod jejím apatickým povrchem.“¹⁰⁾

Z těchto důvodů lze říci, že vstup Charty do vědomí společnosti byl nepoměrně hlubší a významnější, než by se dalo usuzovat z prostého počtu signatářů, kteří příslušnost k ní stvrdili svým podpisem. Dalším velmi důležitým dokladem významnějšího vlivu Charty, než by odpovídalo podpisům jednoho tisíce pěti set či devíti set občanů, byla především skutečnost, že Charta od svého vzniku v roce 1977 až do pádu komunistického režimu existovala, nepřerušila svou činnost, ačkoliv se jí moc několikrát nejrůznějšími způsoby pokoušela zlikvidovat. Václav Havel tuto skutečnost vystihl těmito slovy: „Toto tolerované společenství státem deklarovaných nepřátel by nebylo možné bez tichého respektu, kterého se jí dostává od zbytku společnosti, bez veřejné podpory, které se těší v zahraničí, a z toho vyplývajícího přísně skrytého respektu státní moci.“

Za třetí: Charta nikdy netvrdila, že její způsob práce je jediný možný, správný a nejlepší, naopak vždy tvrdila, že jakýkoliv další způsob občanské angažovanosti a emancipace včetně případných pokusů vytvořit standardní politickou opozici bude podporovat a ctít.

A konečně za čtvrté: Důležitou otázkou při hodnocení činnosti Charty je úvaha, jak se vznik a existence Charty odrazily v souvislostech mezinárodněpolitických, tedy v těch souvislostech, které nakonec výrazně přispěly k demokratickým změnám, k nimž došlo koncem osmdesátých let v Polsku, Maďarsku a v Sovětském svazu, i k lidovým revolucím, které se odehrály v Bulharsku, Rumunsku, NDR a Československu na sklonku roku 1989.

Předně je nutno říci, že uveřejnění základního prohlášení Charty v lednu 1977 z pohledu ze zahraničí znamenalo, že skupina československých občanů, která text v průběhu let podepsala, byt minoritní, se tak rozloučila s duchem rezignace

10) Bohumil Doležal: *Mezi marxismem a Evropou*. Lidové noviny, Orientace, září 1998.

a demonstrovala svým postojem, že v zemi dochází ke znovuvzkříšení ducha občanské svobody. Charta 77 od samého počátku tak do zahraničí vysílala signály, že existuje i jiné Československo než to, ve kterém každým rokem vcelku spokojení, protože sytí a oblečení občané svým ujařmovatelům v milionových šicích demonstrují svou lojalitu, že to není jenom země mnoha desítek polibků na odulé tváře Leonida Iljiče Brežněva, tedy země, kterou po celá sedmdesátá a osmdesátá léta minulého století reprezentoval doktor Gustáv Husák.

Pro západoevropskou veřejnost byl vznik Charty 77 nejprve senzací. Zájem o její činnost však postupně ochaboval a obnovoval se pouze tehdy, když byl pronásledován a souzen některý ze známých československých disidentů. Na počátku osmdesátých let byla Charta v krizi a podařilo se ji zachránit jen díky osobní statečnosti přibližně desítky lidí. Tuto informaci několikrát po revoluci potvrdil dnešní biskup Václav Malý, tehdejší mluvčí Charty 77, který například Lidovým novinám v roce 2007 řekl: „Nejhorší období bylo, když v roce 1981 vrcholila činnost polské Solidarity a československé orgány se rozhodly, že Chartu zlikvidují. V tom roce jsem převzal službu a říkám záměrně službu mluvčího Charty 77. Spousta mých přátel emigrovala, například v důsledku známé akce Asanace. Dnes mohu říci, že tehdy bylo takových deset až patnáct lidí, kteří udrželi Chartu při životě. Mezi mnohými dalšími signatáři totiž převládl názor, že to dále nemá význam a že je třeba přejít do jisté pasivity, že nemá cenu dráždit státní moc bosou nohou. To bylo nejhorší a nejkrizovější období Charty a já si vážím všech těch, kteří tehdy řekli: ne, musíme udržet kontinuitu Charty a přenést ji dál. Ukázalo se, že naše rozhodnutí bylo správné. Protože později přišly časy, které byly zase o něco volnější; těsně před rokem 1989 už Charta hrála mnohem významnější roli než v krizových letech 1980 a 1981. Někdy od roku 1983 se prostor pro Chartu začal znovu rozšiřovat. Začalo se měnit společenské klima, vznikla různá občanská sdružení, rozšířil se samizdat, jehož činnost už nebylo možné zastavit. To všechno přispělo k tomu, že Charta 77 opět získala pevnější zázemí. Samozřejmě k tomu přispělo i to, co se dělo v ostatních zemích sovětského bloku, především sovětská perestrojka. A málo platné, mohla za to i poměrně značná podpora západních zemí, a to i z oficiálních míst. To, že se Charta udržela, nebyla samozřejmě pouze zásluha několika jednotlivců, ale nebýt oněch deseti až patnácti lidí, které bych nerad jmenoval, aby to nevypadalo, že ti ostatní nebyli tak stateční, mohla Charta 77 počátkem osmdesátých let nadobro skončit. Ti lidé mi byli velikou oporou a inspirací a nemělo by se na jejich úlohu zapomínat.“¹¹⁾

V těchto kritických chvílích Charty, kdy se její odkaz rozhodlo udržet pouze několik statečných jednotlivců, nelze také nevzpomenout na velmi statečný přístup

11) Václav Malý, Lidové noviny, 8. ledna 2007.

jejich něžných protějšků: žen a životních partnerek v té době již slavných disidentů. Ty byly v mnoha ohledech praktičtější, a dokonce podle názoru mnoha lidí z disentu i statečnější než jejich silnější polovičky ověncené mezinárodní prestiží. Dokázaly se upnout na rodiny a děti a nevalilo jim tolik, že musí dělat často podřadnou a ohlupující práci. Chartu 77 podepsalo do listopadu 1989 celkem 383 žen, což představovalo pětinu všech signatářů. Tato čísla ovšem realitu do značné míry zkreslují. Mnoho disidentských rodin totiž zvolilo cestu, kdy se k Chartě oficiálně připojil jen jeden její člen – většinou muž. Tento způsob boje proti režimu zvolila například rodina předního signatáře Charty Václava Bendy. Signatářem Charty se za celou rodinu stal pouze a jenom Václav, zatímco jeho žena Kamila Prohlášení Charty 77 nikdy nepodepsala. Také díky tomuto taktickému úkroku stranou zůstala Kamile Bendové práce v Matematickém ústavu Československé akademie věd a rodina s pěti dětmi nepřišla o jediný jistý zdroj příjmů. Někdo rodinu živit musel. Proto systém rodiny Bendových praktikovalo mnoho rodin disidentů, které takto proplouvaly nelehkým obdobím svých osudů. Podle Kamily Bendové ženy také Chartu v několika nejkritičtějších okamžicích zachránily. První kritické období přišlo krátce po vzniku Charty v roce 1977, kdy za mříže putoval jeden ze tří mluvčích, Václav Havel, a další – filozof Jan Patočka – zemřel po několikahodinovém brutálním výslechu tajné policie. V té době se stala mluvčí Charty zpěvačka Marta Kubišová. Další zlomový moment se odehrál pouze o dva roky později při procesu s Výborem na obranu nespravedlivě stíhaných. Tehdy ze tří mluvčích Charty zůstala na svobodě pouze Zdena Tominová. „Dokonce se stalo, že ji někdo přepadl a omráčil, měla otřes mozku a byla v nemocnici. Přes to všechno v tomto nejobtížnějším období, kdy většina lidí dostala strach a nevědělo se, co bude dál, to Zdena vydržela. Myslím, že ženy vydržely i v těch nejtěžších situacích, že vytrpěly hodně,“ vzpomínala Kamila Bendová na jedné z přednášek v roce 2002 s názvem Ženy v disentu.

„I pokud zrovna ženy Chartu neřídily, byla jejich úloha mimořádná. Ženy byly praktičtější ve všech důležitých každodenních věcech. Dokázaly se sejít a domluvit, jak něco namnožit a rozeslat určitým lidem,“ vzpomíná literární historička Marie Rút Křížková, která se v roce 1983 stala mluvčí Charty. Ženy také organizovaly schůzky v disidentských bytech, navštěvovaly zavřené nebo se staraly o děti jiných chartistů. Režim bral na ženy také jisté ohledy, a to hlavně v případě, kdy se staraly o malé děti. Obával se totiž odmítavých reakcí ze zahraničí. Přesto se ani ženy šikanování a věznění nevyhnuly. Tříletý trest dostala Otká Bednářová. Dana Němcová a Jarmila Bělíková seděly osm měsíců ve vazbě. Kriminál za své názory okusily i Jiřina Šiklová a Eva Kantůrková. Během akce Asanace, jejímž hlavním cílem bylo donutit disidenty k emigraci, se komunistická tajná policie zvláště tvrdým způsobem zaměřila na Zinu Freundovou. Estébáci na konci roku

1981 vpadli do jejího bytu, zbili ji, tloukli jí hlavou o zeď a nakonec jí ostříhali vlasy. Freundová se pak kvůli permanentní šikaně také skutečně vystěhovala. StB se také snažila ženy likvidovat prostřednictvím jejich dětí. Jsou známé případy, kdy hrozila jejich odebráním. „Takové výhrůžky jsem zažila několikrát. Jednou dokonce estébáci přišli s nějakým papírem pro nejmladší dceru do školky,“ vzpomíná Marie Rút Křížková a dodává: „Naštěstí jsem ji tam ten den neposlala, takže se nic nestalo. Já jsem tehdy pracovala v lese a oni pořád chodili za hajným a nutili ho, aby podepsal, že se o své tři děti nestarám. On jim ale vždy odpověděl, že tak dobrou matku ještě nikdy neviděl.“

Muži byli také často pod drobnohledem moci, byli daleko více hlídáni, a spousta zařizování kolem Charty tak obstarávaly ženy. Kamila Bendová vzpomíná, že část lidí se bála mluvit s jejím mužem, ale nebála se setkat s ním. Ženy se výrazně podílely na takových věcech, jako bylo informování signatářů, rozšiřování textů nebo posílání zpráv do zahraničí. Navíc v několika případech, kdy už moc měla pocit, že Chartu umlčela, to byly právě statečné ženy, které pomohly nejkritičtější momenty v historii Charty překonat. Marta Kubišová se stala mluvčí v těžkém roce 1977, Zdena Tominová zůstala jako jediná mluvčí po uvěznění příslušníků VONS v roce 1979. Anna Šabatová po uvěznění Petra Uhla pokračovala ve vydávání Informací o Chartě. Podobně Olga Havlová vydávala samizdatovou edici Expedice. Ženy Charty byly rozhodně svým mnohdy slavnějším protějškům více než dobrými sekundanty a patří jim právem místo a obdiv v novodobých českých dějinách. Na české cestě ke svobodě se rozhodně neztratily. Byly naopak samaritánkami podél cest, jimiž se jejich manželé a životní partneři často lopotně proplétali. Byly majáky na horizontech, ke kterým se na české cestě ke svobodě ubíraly myšlenky a činy jejich slavnějších protějšků.

Charta 77 svou velikou krizí, ve které se počátkem osmdesátých let ocitla, nakonec silou vůle několik jednotlivců překonala. Stále však neměla vyhráno. Po dlouhou dobu totiž na Západě existovalo mnoho nedorozumění ohledně skutečných cílů Charty. Jen málokdo ve svobodném světě chápal, že Charta 77 je především hnutím etického protestu, málokdo si uvědomoval, že nezávislá kulturní, vědecká a náboženská činnost, kterou Charta stimulovala, je pouze vrcholem skrytého ledovce šířící se občanské odvahy a nespokojenosti.

Poněvadž se Charta nepovažovala za standardní politickou opozici a také proto, že ji neprovázela hrdinská pověst polské Solidarity, nalézala zpočátku jen stěží v zahraničí tolik potřebné spojence. Přestože byla početně slabá a přestože se mnohdy na Západě předpokládalo, že ani její vliv na vnitropolitickou scénu komunistického Československa nemůže být velký, západoevropské veřejné mínění si její činnosti nikdy nepřestalo vážit. Brzy po jejím vzniku byl v Paříži ustaven mezinárodní výbor na obranu Charty 77, složený z významných osobností světové

kultury. Výbor vydal již v červnu 1977 tzv. Bílou knihu porušování lidských práv v Československu. Charta vešla ve styk s mezinárodními organizacemi zabývajícími se porušováním lidských práv, například s Amnesty International. Spolupráce s takovými organizacemi jí dodávala mezinárodní publicitu. Činnost Charty byla na Západě také podporována aktivními skupinami exulantů, které jí pomáhaly různými formami a způsoby. Ve Švédsku například vznikla Nadace Charty 77, v Londýně agentura Palach Press založená budoucím ministrem zahraničních věcí Janem Kavanem, ve Vídni tisková služba Ivana Medka. Všechny tyto instituce rozšiřovaly v zahraničí informace o Chartě, poskytovaly je světovým médiím. Obdobně informovaly o Chartě v zahraničí časopisy: Svědectví vycházející v Paříži, Studie a Listy vycházející v Římě, dále časopisy vydávané československými politickými stranami v exilu: Právo lidu či České slovo. Jiří Loewy, Pavel Tigríd, Jiří Pelikán, A. J. Liehm, manželé Škvorečtí, Karel Kyncl a mnozí další – ti všichni pomáhali prostřednictvím tiskovin, médií či vydavatelství, ve kterých pracovali nebo která řídili, s rozšiřováním informací o Chartě 77 na Západě. O Chartě byly pravidelně informovány orgány Evropského společenství i NATO. Představitel amerického ministerstva zahraničí vystoupil s oficiálním komentářem namířeným proti perzekucím signatářů již 26. ledna 1977. Předseda německé sociálnědemokratické strany Willy Brandt vyslal do Prahy na jaře 1977 svou ženu Ruth, aby navázala osobní kontakty s představiteli Charty 77. Mluvčí Charty 77 formulovali po celou dobu její existence texty, které propašovali do ciziny. Teprve poté je oficiálně posílali komunistickému parlamentu v ČSSR. Tyto texty se v cizině překládaly do několika jazyků a v češtině a slovenštině se četly téměř ve všech zahraničních vysíláních určených pro Československo. Obsah těchto textů proto slyšely milióny lidí venku a tisíce a desetitisíce za železnou oponou. Mnozí je nahrávali, opisovali, předávali dalším. I když se dodnes někteří občané i politikové domnívají, že pád režimu doma přivodili chalupáři a zahrádkáři, aktivity západních diplomatů a spolupráce československé emigrace s chartisty operujícími za železnou oponou svědčí o opaku.

Jedna z kontroverzních příhod, na jejímž příkladě lze přiblížit činnost zahraničních exulantů pomáhajících zprostředkovat informace mezi exilovými skupinami na Západě a nezávislými iniciativami za „železnou oponou“, se začátkem osmdesátých let přihodila pozdějšímu ministru zahraničních věcí Janu Kavanovi. Ten mi v osobním rozhovoru celou tehdejší akci známou jako příhodu s kamionem popsal následovně:

„Dne 27. dubna 1981 objevili čeští celníci tajné skrýše v kempingovém karavanu, kterým dva mladí francouzští socialisté převáželi asi čtyři sta kilogramů materiálů vyžádaných opozičními skupinami z Prahy a Brna. Byly mezi nimi stovky výtisků českých emigračních periodik, především Listů a Svědectví

i knih zakázaných českých spisovatelů vydaných hlavně torontským nakladatelstvím Sixty-Eight Publishers manželů Škvoreckých a kolínským Indexem, dále nahrávky neoficiálních folkových zpěváků Pallasova švédského Šafránu, odborné knihy britských a amerických autorů a malá přenosná kopírka. Mladí Francouzi byli zadrženi a obviněni, ale po protestech právě zvolené Mitterrandovy vlády byli po třech týdnech vazby vyhoštěni z republiky. Podobné kempingové vozy jsem posílal každý rok asi pětkrát, nepřetržitě od roku 1970, kdy mne Jiří Müller požádal o propašování elektrického rozmnožovacího přístroje Gestetner do Brna,“ říká Jan Kavan a dodává: „Až na jaře 1990 jsme se z archivů StB dověděli, jak se tajná bezpečnost deset let marně snažila tento můj kanál objevit. V listopadu 1980 se jim konečně podařilo dostat do skupiny Jiřiny Šiklové svého agenta dr. P. M., bývalého politického vězně ukrajinského původu. Tento muž prozradil příjezd karavanu a garáž ve Staré Boleslavi, kde byly ukryty materiály, které měli Francouzi vyvézt z Československa. Policie zatkla přibližně třicet obhájců lidských práv a samizdatových autorů včetně Jiřího Müllera. Jiří, tak jako většina ostatních, byl brzo propuštěn. Pět mužů a dvě ženy však strávili ve vězení celý rok, sedm dalších bylo obviněno. Byli však stíháni na svobodě, mezi nimi například i bývalý ministr zahraničních věcí Jiří Hájek, kterého si moje matka pamatovala ze svých diplomatických dnů a vždycky o něm hovořila jako o velmi slušném člověku. V době, kdy matka psala svůj epilog, byli všichni obviněni z podvracení republiky a ze spojení s cizí mocí. Za to jim hrozilo asi deset let vězení. Balíčky ukryté v karavanu byly označeny jen dohodnutými kódy, které se StB nikdy nepodařilo rozluštit. Adresáti knih jako Petr Pithart, Jaroslav Šabata, Miroslav Tyl, Drahuše Probošťová, Jiří Müller, Alena Hromádková a další vězení unikli. Dva z adresátů knih, Jiřina Šiklová a Jan Ruml, však byli zatčeni díky informacím, které StB získala od svého agenta. To jsem ovšem tenkrát nemohl vědět. Většina ze zatčených však skutečně neměla nic společného s obsahem zadrženého karavanu. Bylo pochopitelné, že se československý prokurátor pokusí dokázat přímé propojení obviněných disidentů s karavánem. Stejně pochopitelně jsem se já, má matka a naši přátelé v Anglii snažili jakékoliv spojení popřít a prokurátorovu práci tak ztížit. Snažili jsme se zajistit pro uvězněné co největší publicitu a zdůrazňovali jsme, že jsou perzekuováni za své politické přesvědčení, za obhajobu lidských práv a za aktivity, které odpovídají ustanovením mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který v roce 1976 ratifikovalo i Československo. Měli jsme s kampaněmi za politické vězně již značné zkušenosti. I do televizí řady zemí se nám podařilo dostat filmy například o stíhání Jirky Müllera, Jaroslava Šabaty, Jana Tesaře a dalších v roce 1972, o Václavu Havlovi a dalších členech VONSu v roce 1979, o Rudolfu Battěkovi v roce 1980 a podobně.

V roce 1981 jsem uvítal nabídku britské televizní společnosti Thames TV natočit program o zadržení mého karavanu i o zatčených disidentech. Během filmování jsem se několikrát pohádal s reportérem Julianem Manyonem, protože má snaha, aby program co nejvíce pomohl obviněným v době, kdy čekali na proces a prokurátor formuloval obžalobu, narážela jednak na Manyonovu představu politické bondyovky, která by byla u diváků úspěšnější než věcné právní argumenty nebo politické analýzy, jednak na jeho přesvědčení, že oficiální názor československých vyšetřovatelů je třeba respektovat a dát mu v programu patřičnou vážnost. Přesto jsem byl zcela zaskočen tím, co se stalo. Nepojal jsem žádné podezření, když na tiskové konferenci v předvečer vysílání programu Manyon předstíral, že zvukový záznam není ještě hotový, a tak komentář četl ze svého zápisníku. Nemohl jsem proto reagovat na pasáž, kterou schválně vynechal a kterou jsem poprvé uslyšel až následující den, kdy jsem se díval na televizi spolu s matkou a přítelem. V inkriminované pasáži Manyon tvrdil, že v karavanu byl seznam jmen a adres lidí v Československu, kontaktů tajné organizace Jana Kavana.

Nebezpečnost této lži zvýraznil poznámkou, že když tyto důkazy padly do rukou StB, umožnily jí provést zátaž na disidenty. Aby nebylo pochyb o tom, které disidenty má Manyon na mysli, proběhly na obrazovce v té chvíli fotografie sedmi obžalovaných vězňů. Nikdy nezapomenu, jak byla má matka šokována touto novinářskou bezohledností vůči bezpečnosti českých disidentů, kterým měl program údajně pomoci. Nevěřičně zírala na obrazovku ještě dlouho poté, co závěrečné titulky programu vystřídala reklama, jako kdyby očekávala, že někdo pronesená slova odvolá a uvede věci na pravou míru. Její dlouholeté bohaté zkušenosti s nespravedlností ji nepřipravily na ránu do zad od britského novináře, zvláště poté, co BBC a další britské televizní společnosti, s nimiž jsme pracovali, vytvořily programy, které se vskutku snažily pomoci lidem v její adoptované vlasti. Obávala se také, že má aktivní účast na přípravě pořadu by mohla nepříznivě ovlivnit dobrou pověst Palach Pressu i jeho schopnost pokračovat v práci pro českou opozici. Na závěr svého epilogu vyjádřila přesvědčení, že lidský duch je neporazitelný, a proto Charta 77 přežije i ránu, kterou jí zasadilo zatýkání a blížící se proces. Bohužel se již nedožila splnění svých nadějí. Necelých pět měsíců po její smrti byli obvinění z případu karavanu bez soudu propuštěni, i když žaloba proti nim byla stažena až po listopadu 1989. Na druhé straně jsem rád, že se nikdy nedověděla, jak se naše snaha uvězněným pomoci nakonec obrátila proti mně. V létě 1981 jsem proti programu Thames TV podal stížnost k Broadcasting Complaints Commission, což je speciální rozhlasová a televizní komise pro stížnosti, jež se zabývá programy, které nějakým způsobem poškodily své subjekty nebo s nimi neférově zacházely. Touto stížností jsem chtěl zpochybnit jednoznačný dojem z programu, že zadržení karavanu, resp. jeho obsah, vedly přímo k zatčení sedmi disidentů a že tito obžalovaní

byli adresáty mých knih a spolupracovníky mé tajné organizace v Československu, za což by mohli být odsouzeni k mnohaletému žaláři. Ve stížnosti jsem dokazoval, že jsem v Československu nikdy neměl žádnou tajnou organizaci, neboť vydávat Chartu 77 za mou organizaci by bylo směšné. Rovněž jsem dokazoval, že adresáti pravidelných zásilek objednaných knih byli vždy vedeni pod kódovými jmény a že v úkrytech vozu nebylo nic, co by umožnilo StB zatknout ty disidenty, kteří v té době ve vazbě čekali na soudní proces, a že opačné tvrzení Thames TV tyto vězně poškozují a ohrožuje. V dalších částech stížnosti jsem protestoval proti tvrzení televizního reportéra, že Jan Ruml doma organizoval podzemní dělnickou opozici, podobnou polské Solidaritě, proti podvodu s komentářem, kterého se Manyon dopustil na zmíněné tiskové konferenci, a podobně. Všechna má tvrzení byla pravdivá a BCC mi v pěti bodech stížnosti dala v roce 1985 za pravdu. Měl jsem však jedno velké dilema: zda přiznat, že kromě kódovaných jmen byla ve voze i jména nekódovaná. Jedenáct let bylo toto spojení životním kanálem, hlavním tahem, jak tomu říkala Jiřina Šiklová, navíc mnohdy cestou jedinou. Bylo proto pochopitelné, že se čas od času na mě obraceli další čeští emigranti s prosbou, abych něco poslal jejich přátelům, s nimiž neměli vždy dohodnuté kódy, jako jsem měl já se všemi svými adresáty. V dubnu 1981 mne poprosil Jiří Pallas, abych poslal balíček gramofonových desek, které vydal Šafrán, několika hercům a režisérům. Jiří Loewy, šéfredaktor tehdejšího sociálně demokratického Práva lidu, které vycházelo v Německu, mne požádal, abych zaslal pár výtisků na dvě adresy v severních Čechách. Mnohem větší dilema však představovalo asi osm set samolepek s adresami, které mi předal Pavel Tigrid, tehdejší šéfredaktor pařížského Svědectví, abych je propašoval Jiřině Šiklové za účelem rozesílání jejího čtvrtletníku uvnitř Československa. Protože sada samolepek byla příliš objemná, aby ji mohl bezpečně převézt kurýr, rozhodl jsem se přidat ji ke knihám do úkrytu v zadrženém karavanu. Pokud jsem Tigridovi dobře rozuměl, byly na samolepkách adresy knihoven, redakcí a podobných státních institucí, dále tam byla jména, která pan Tigrid náhodně vybral z telefonních seznamů, a v neposlední řadě několik jmen a adres velmi známých disidentů, které šlo opsat z řady samizdatových publikací. Tušil jsem, že někde mezi ty stovky jmen Tigrid ukryl jedno či dvě jména svých lidí, kteří mu po obdržení časopisu nějakým smluveným způsobem potvrdili, že spojení funguje a že balíky Svědectví neházu do Temže.

Pokud vím, Tigrid na podobné adresy posílal Svědectví poštou i ze Západu. To StB musela vědět, a jistě ji tedy ani nenapadlo, že by mělo jít o nějakou mou tajnou organizaci. Zcela pochopitelně nebyl také doma nikdo uvězněn za to, že se jeho jméno našlo na těchto samolepkách. Nechtěl jsem původ a smysl těchto samolepek veřejně vysvětlovat BCC, protože bych tím nahrál Státní bezpečnosti, která by se je snažila využít k propagandě v československé televizi, a tak jsem se

rozhodl tuto informaci zatajit. Pamatuji si, jak jsem se o tom radil se svou matkou. Oba jsme došli k přesvědčení, že na to mám morální právo, a pokud by se někdy komunistický režim v Československu zhroutil a estébácké archivy se otevřely, že to naši přátelé z opozice bez problému vysvětlí a obhájí. Celá věc s nálepkami by byla jen zamlžila jádro stížnosti a odvedla pozornost od potřeby ztížit pražskému prokurátorovi vypracování žaloby, v níž by spojil zatčené disidenty s obsahem mého karavanu. Napsal jsem o svém rozhodnutí opozičním přátelům do Prahy, včetně těch, kteří byli na jaře 1982 propuštěni po roce z vazby. Nikdo z nich nic nenamítal. V roce 1991 obdržel Julian Manyon v Praze důkaz, že v mém karavanu byly nalezeny samolepky pana Tigrida. Díky tomu Broadcasting Complaints Commission v roce 1992 na jeho žádost anulovala své rozhodnutí v tom bodě stížnosti, který se týkal jmen a adres v mém karavanu. V té době jsem byl označen za tajného spolupracovníka StB a snad i díky tomu jsem nedostal možnost vysvětlit důvody, proč jsem tuto informaci zamlčel. Mým politickým protivníkům to umožnilo, aby mě na jaře 1992 ve sdělovacích prostředcích obvinili, že jsem nebyl jen agentem StB, ale že jsem lhal i Západu. Časopis Respekt dokonce napsal, že jsem se v Anglii dopustil křivé přísahy, a za mou obranu proti tomuto nařčení mne v Praze žaloval. A tak tři roky poté, co jsem byl soudně zcela jednoznačně očištěn z jakéhokoliv podezření ze spolupráce z StB, jsem musel v březnu 1997 vysvětlovat před soudem motivy svého jednání z roku 1981.

Má matka by byla velmi šťastná, kdyby věděla, že se Palach Pressu začátkem osmdesátých let podařilo udržet úzké styky z opozic, že kampaň za propuštění vězňů z případu karavanu byla o sedm měsíců později úspěšná a že se podařilo překonat všechny překážky, které se jí koncem října 1981 zdály tak zlověstné. Po její smrti jsem dostal poznámky, které si psala v nemocnici během posledních dnů. Z jejich rádek je zřejmé, jakou měla obavu, že se mi po ráně z dubna 1981 již nepodaří obnovit oboustranný tok literatury a informací. Chápala citlivěji než mnozí jiní, jak bylo důležité udržet tuto díru ve zdi, kterou se režim snažil obehnat středoevropskou zemi a izolovat ji od světa, kam patřila svými kulturními i politickými tradicemi. Palach Pressu se nakonec podařilo obnovit svou kurýrní a zásilkovou službu, která pak pokračovala až do listopadu 1989, i když už nikdy nedosáhla rozměrů z oné doby před dubnem 1981.

Důležitá a svého času téměř monopolní role Palach Pressu pak byla nahrazena řadou různých cest. Později jsem z Londýna v rámci nadace East European Cultural Foundation pomáhal organizovat spolupráci mezi opozicemi v Československu, Polsku, Maďarsku, NDR a později Slovinsku, Bulharsku a Rumunsku. Začal jsem kvůli tomu pravidelně cestovat do Maďarska a Polska, ale i do NDR a Bulharska, kde jsem se scházel jednak s tamní opozicí, jednak s chartisty, kteří tam za mnou přijížděli. V roce 1987 jsem na změněné jméno a na britský pas navštívil

dokonce Československo. Nechal jsem si udělat paruku, oholil jsem svou vousatou tvář, brýle jsem nahradil kontaktními čočkami. Chtěl jsem se sejít s přáteli a vyjednat důležité zlepšení naší vzájemné spolupráce a koordinace. Fungovalo to jako hodinky. Přátelé mi sjednali schůzky s předními disidenty v parcích, na přehledných veřejných prostranstvích a v některých kavárnách. Nikdo nabídku ke schůzce neodmítl. Během následujících osmnácti měsíců jsem do Prahy přijel stejným způsobem ještě dvakrát. Sítilo ve mně přesvědčení, že změna je ve vzduchu, téměř na dotek prstů. Obdivoval jsem vnitřní sílu, která vyzařovala z lidí, s nimiž jsem se setkal, včetně všech členů čestné redakční rady časopisu East European Reporter, který jsem v Londýně redigoval: Václava Havla, Jaroslava Šabaty, Petra Uhla, Jiřího Dienstbiera. Uznávám, že má matka by nesouhlasila s těmito nebezpečnými cestami. Tvrdila by, že můj smysl pro dobrodružství převládá nad racionálnějšími argumenty. Na druhé straně nebyla proti přijímání rizik, pokud byla přesvědčená, že jsou potřebná, a tedy ospravedlnitelná.“

Přestože některé nikoliv nepodstatné detaily zmíněného příběhu včetně údajné Kavanovy spolupráce s StB líčí někteří čeští novináři poněkud jinak, rozhodl jsem se tento příběh pro ilustraci spolupráce Charty 77 s českými exulanty v zahraničí zařadit mj. proto, že ruší další tabu české společnosti a evokuje další kritické otázky: například do jaké míry brát či nebrat vážně zveřejňované seznamy StB, zda někteří z těch, jimž nebyl osud ztotočené země lhotejný a kteří pro svou angažovanost mohli být pod stálým dohledem komunistických tajných služeb – nebo na chvíli připustíme, že možná vědomě či nevědomě se Státní bezpečností spolupracovali –, nemohli ve výlučných případech pro „českou cestu ke svobodě“ udělat víc než ti, kteří mezitím stačili podruhé opravit chalupu. Než definitivně opustím Kavanův příběh a budu se věnovat dalšímu hodnocení činnosti Charty 77, nemohu však neformulovat dva důležité postřehy.

Za prvé: asi nikdy se již přesně nedozvíme, zda Jan Kavan spolupracoval či nespolečně se Státní bezpečností, a pokud ano, tak zda s ní spolupracoval vědomě či nevědomě. Po důkladném prostudování dokumentů vydaných knižně pod názvem *Kato – Příběh opravdového člověka*¹²⁾ jsem získal nezvratný dojem, že o nějakém kontaktu či spolupráci s StB Kavan musel vědět. Faktem zůstává, že soud ho shledal nevinným, a to je podstatné. Faktem však také zůstává, že přes některé nesporné úspěchy jeho koncepce zahraniční politiky v Zemanově kabinetu má i jeho porevoluční působení v české politice významné vady na kráse. Vyvolat například jeden z největších politických skandálů své doby: veřejně narýsknout svého předchůdce a politického oponenta¹³⁾ z korupce a pak to s lehkostí

12) Přemysl Vachalovský, John Bok: *Kato – Příběh opravdového člověka*.

13) Bývalého ministra zahraničních věcí Josefa Zieleniece.

pouťového střelce nedokázat nedemonstruje příliš velkou schopnost vážit výroky a slova, kterou by měl být za všech okolností nadán především šéf diplomacie jakékoliv demokratické země. Pod tíhou této skutečnosti pak nutně vystávají další kritické otazníky vztahující se i ke Kavanově disidentské minulosti.

Za druhé: celým porevolučním obdobím se jako červená nit táhne diskuse o vyrovnání české společnosti s činností bývalé Státní bezpečnosti, s jejími prominenty a spolupracovníky. Téma je to samo o sobě nesmírně citlivé a složité a rozumí mu málokdo. Na téma zveřejnění seznamů spolupracovníků Státní bezpečnosti se vedou plamenné diskuse, při kterých často dochází k zásadnímu nepochopení mnoha důležitých souvislostí, a proto také často k vynášení laciných a černobílých soudů. Alespoň pro mě bylo v plejádě nejrozličnějších diskusí na toto téma velmi důležité, jak se na ně dívají ti, kteří se s mašinérií Státní bezpečnosti ve vlastním životě setkali v obou rolích: neponižovanějších vězňů komunistického režimu a po převratu nejvyšších státních úředníků, kteří se snažili zpravodajskou službu řídit v demokratických poměrech. Jedním z takových lidí, jehož názor uvádím jako důležitý střípek do diskuse, je bývalý disident a po revoluci ředitel zpravodajské služby Jiří Müller:

„Debaty na téma fungování bývalé Státní bezpečnosti, na téma zveřejňování seznamů spolupracovníků StB vypadají úplně jinak, když o nich debatují lidé, kteří mají toto téma ohledáno z mnoha stran, anebo když o tom debatují lidé, kteří se dozvěděli, že existuje Státní bezpečnost až někdy v roce 1990. Já jsem se jednou setkal se svým spolužákem z průmyslovky, s dobrým kamarádem, se kterým jsme místo školy hrávali karty. Vykládal jsem mu, jak vypadá můj život, a líčil jsem mu, jakým způsobem se Státní bezpečnost snaží můj život řídit podle svých představ. Na to on mně velmi opravdově řekl, že tak to rozhodně nemůže být. Jeho životní zkušenost byla úplně jiná, přestože jsme žili ve stejném místě, ve stejném státě, ve stejném čase. To se samozřejmě týká i seznamů spolupracovníků StB. Ty jsou produktem toho, o čem lidé vlastně vůbec nevědí. Můj základní postoj k seznamům je následující: Státní bezpečnost dovolila, aby seznamy zůstaly, a zničila jejich interpretaci. To je naprostá katastrofa. Za to by měl jít někdo hodně dlouho za mříž. Když se podíváte na to, co zveřejnění seznamů ve společnosti udělalo, myslím, že to nebyla náhoda, oni věděli, co to udělá. A v tom je ten základní problém. Nejde totiž o to, kdo byl či nebyl spolupracovníkem StB. Jde o to, že se jedná o nesmírně složitou otázku – různou v různých obdobích a v různých životních příbězích. Padesátá léta znamenají něco jiného než léta osmdesátá. Mechanismus, jak se někdo stával agentem nebo jak byl zapsán někam do registrů, byl velmi složitý a různorodý. Představa o černobílém třídění je nesmysl. Přičemž tento totální nesmysl v hodnocení společnosti stále převažuje. Měl jsem nespočet životních příležitostí, kdy jsem

viděl, jak má černobílé vnímání tohoto složitého problému strašlivé důsledky. Například na přelomu let 1988 a 1989 mě kontaktovala Státní bezpečnost. Jeden z referentů, který mě měl na starosti, velmi komunikativní člověk, měl zájem, abych zprostředkoval hovory mezi Státní bezpečností a opozicí. Párkrát jsme na toto téma hovořili, procházeli jsme se v parku. Já jsem na to reagoval tak, že jsem na to svolal schůzku řady lidí a řekl jsem jim, o co jde, aby vyjádřili svůj názor. Tito lidé vyjádřili svůj názor a já jsem mu onen názor tlumočil. Bylo to zrovna v lednu roku 1989, kdy probíhaly demonstrace v Praze. Tak jsem mu říkal: milý pane, jak chcete organizovat debaty, když v Praze děláte, co děláte. A tím to skončilo. Kdybych však byl po kontaktu s tímto člověkem zaevidován, tak, pane Bože, život by se mi naprosto změnil. Ne však díky mému chování, ale díky tomu, jak by to zaevidovala Státní bezpečnost. To je opravdu hrůzná a na tuto hrůznost společnost přistupuje. Na druhé straně jsem po revoluci jako člen předsednictva České národní rady zažil hlasování o Bedřichu Moldanovi. Měl jsem možnost si přečíst asi dvanáct stránek, které někde zůstaly zachovány, a rozhodně bych na základě toho neřekl, že Bedřich Moldan spolupracoval se Státní bezpečností. Víím naopak, že Bedřich Moldan dodával Chartě 77 důležité informace proto, aby mohla napsat dokument o ekologii. Jestliže si chtěl zachovat svoje postavení, no tak prostě nemohl, když za ním přišel někdo ze Státní bezpečnosti, říct - táhněte někam! To je pochopitelné. Tomu rozumím. A to opravdu neznamená, že by spolupracoval. Jenže lidé, kteří nikdy do kontaktu se Státní bezpečností nepřišli, reagují jinak. Seděl jsem při hlasování v České národní radě o Bedřichu Moldanovi vedle pana poslance Loma, pozdějšího ministra zdravotnictví a velvyslance. Jeho životní kariéra byla trochu jiná. Byl za předchozího režimu lékařem někde v Alžíru. Když jsme seděli vedle sebe a to hlasování se blížilo, tak on říkal, že věc je jasná: Moldan s nimi seděl v autě! A to je právě ten základní problém. To, že Bedřich Moldan s nimi seděl v autě, ještě neznamená vůbec nic. Jistě, pan doktor Lom s nimi v autě nikdy nese-děl, protože také nedělal nikdy nic, co by ho k tomu autu dovedlo. Ale v tom je právě ten problém: kdo co dělal. Já jsem jako tehdejší člen předsednictva České národní rady za Občanské fórum a předseda výboru petičního, pro právní ochranu a bezpečnost hlasoval s komunisty proti vyloučení Bedřicha Moldana. Nemohl jsem jinak! Státní bezpečnost obecně představovala něco, co ve státě sloužilo dvěma účelům. Jednak to byl nástroj represivní, ale byl to také nástroj, který sbíral informace. A to informace veškeré. Sledovali informace vnitřní, sledovali ekonomiku, sledovali mezinárodní záležitosti. Státní bezpečnost byla velmi informovaná. Její zprávy odcházely přes jedno oddělení ÚV KSČ přímo ke generálnímu tajemníkovi komunistické strany. Tomuto člověku pak tyto informace dávaly určité výsadní postavení, protože v řadě momentů věděl víc

než všichni ostatní. A mohl se tvářit, že on ví, co ostatní nevědí. To je mimochodem velmi zajímavý rys Státní bezpečnosti. Na druhé straně díky tomu, že tajná policie tyto informace měla, viděla do některých věcí bez iluzí. Ale abych se vrátil k represím. Oni byli schopni řídit život člověka skutečně do posledních detailů. Myslím si, že byli například schopni dosáhnout toho, aby se člověk vystěhoval. Takové věci jako odposlechy, sledování a domovní prohlídky nebyly nejvýznamnější formou omezování osobní svobody a vměšování do života. Na to měli podle zákona právo. Oni však běžně připravovali spousty operací, které nikde v zákoně oporu neměly. Byly protiústavní a protizákonné i v rámci zkroucené komunistické státní legislativy. Týkalo se to věcí denního života. Tak třeba přesvědčovali mou ženu, že si mě nemá vzít – kde na to byl zákon! Když jí tvrdili, že mám spoustu ženských. Když navštěvovali lékaře mých dětí a ptali se jich, zda děti náhodou netrýzníme. Kde je na to zákon? Když mě s laskavou péčí upozorňovali, říkali: pane Müllere, kolik let to ještě bude trvat, než váš syn bude chtít na gymnázium? Kde na to byl zákon? Jednou jsem byl u svých rodičů. Najednou zazvonil zvonek a přede dveřmi se objevil pán. Bylo vidět, že je to kněz. Představil se, že je římskokatolický kněz z nedaleké fary a že přišel dát tatínkovi poslední pomazání. Tatínek sice nekypěl zdravím, ale k poslednímu pomazání měl zatraceně daleko. Pak jsme si to vyjasnili. Kněz řekl: dostali jsme od vás finanční dar podepsaný vaší maminkou a ta mě požádala, abych přišel, že váš otec je ve špatném stavu. Lež jako věž. Kde na to byl zákon? Takové věci dělali běžně, šlo jen o to, jakou invenci příslušní hoši ve Státní bezpečnosti měli. Jednou jsem přišel domů a nemohl jsem otevřít dveře, protože v zámku byly nacpané železné piliny. Měli jsme svatbu a hosté byli vyslýcháni, protože měli tu drzost, že se jí zúčastnili. Kde na to byl zákon? Když jsem byl v lázních, tak na pokoj ke mně vybrali člověka, který pak vybíral z koše papíry, které jsem tam házel, a nosil je přímo do jedné kanceláře StB. Kde na to byl zákon? Když se mi jednou v zaměstnání podařilo vyjednat pětihodinovou pracovní dobu, tak na křižovatce, kde jsem musel zastavit, zrovna jako na potvoru přecházel můj referent Státní bezpečnosti a zjistil, že v pracovní době jedu v autě. Netrvalo dlouho a opět jsem musel pracovní dobu prodloužit na osm a půl hodiny. Když jsem měl zaměstnání, kde mně nemohli pracovní dobu kontrolovat – to jsem umýval okna po ulicích –, tak mě donutili to zaměstnání opustit. Když jsem pak byl bez zaměstnání, tak mě zavolali na policii a vyšetřovali, že jsem příživník. Rok jsem měl v bytě vypnutý plyn, elektrinu a teplou vodu a po roce jsem dostal soudní vystěhování, kde na to byl zákon?...¹⁴⁾

14) Miroslav Vaněk, Pavel Urbášek: *Vítězové? Poražení?* Díl 1, rozhovor s Jiřím Müllerem.

Státní bezpečnost ani v následujících letech nesložila zbraně. Naopak systematicky pokračovala v činnosti, kterou zahájila již mnohem dříve. Již počátkem sedmdesátých let vytvořila pod číslem 31 odbor Ideologické diverze a emigrace, který sledoval činnost neaktivnějších exulantů Rádia Svobodná Evropa a vysílal do zahraničí agenty, jejichž úkolem bylo proniknout do exilových organizací. Ti byli mnohdy přes nejrůznější excesy úspěšní. Mezi takové agenty například patřili: Ervín Marák, Tomáš Řezáč, Pavel Minařík, Lubomír Chladil, Josef Bednařík a další. Od konce šedesátých let působil ve Vídni jako ředitel kanceláře Rádia Svobodná Evropa agent Ivo Šafář, který se zároveň staral o distribuci několika set výtisků Svědectví a Listů do Československa. Adresy, které mu předával nic netušící Pavel Tigrid, StB pečlivě analyzovala a snažila se odhalit osoby, které s ním byly ve spojení.

V roce 1979 se významný exulant Jiří Pelikán stal poslancem Evropského parlamentu a měl otevřeny dveře do nejvyšších politických kruhů demokratické Evropy. Ihned začal organizovat podporu domácí opozice s využitím diplomatických kanálů. Nejzranitelnějším bodem tohoto jinak velmi elegantního spojení byly vždy osoby, které přebíraly od diplomatů přivezený „kontraband“, případně odvysílaly vzkazy do zahraničí. I mezi nimi bylo několik agentů, kteří umožňovali Státní bezpečnosti kontrolovat komunikaci exilu s domovem. Agent Jan Moravec přebíral dopisy od pracovnice americké ambasády Alice la Mestre, proti níž později Státní bezpečnost zorganizovala provokaci, jejíž podstatou byl údajný převoz drog. Po této akci musela diplomatka opustit Československo. Jiný agent, Bohumil Černý, pro změnu vyzvedával zásilky z ambasády Spolkové republiky Německo. Kontakty Václava Havla s Pavlem Tigridem organizoval agent Václav Rejholec, jehož udání vedla k zatčení Oty Ornesta. I přes tyto nesporné úspěchy se však tajné policii nikdy zcela nepodařilo kontrolovat komunikaci mezi exilem a domovem za železnou oponou.

Kromě kontroly opozičních hnutí, napojení jejich informačních uzlů a tykadel na exil Státní bezpečnost také plánovala opozici zcela paralyzovat a zlikvidovat. Opoziční hnutí měla být zlikvidována v několika fázích. Za tímto účelem zpracovala tajná policie několik celostátních projektů: Asanace, Klín, Izolace, Úder, Nábor, z nichž jen některé se podařilo dohledat a objasnit. Konečným výsledkem, kterého se jí však nikdy nepodařilo dosáhnout, měla být fragmentace opoziční činnosti, diskreditace nejdůležitějších osob a úplné rozložení opozičních skupin. V plánu správy SNB na rok 1982 určené pro boj s vnitřním nepřitelem se můžeme dočíst: „*Dosáhnout odstoupení tzv. mluvčích Charty a zabránit dalšímu obsazování těchto funkcí zejména bývalými politickými exponenty z let 1968–1969. Prostřednictvím uměle vytvořených poměrů navodit situaci otevřeného rozpuštění Charty.*“

O dvanáct měsíců později tajná policie komunistického Československa bilancovala: „I když byl v roce 1982 zaznamenán vzestupný počet materiálů vydávaných okruhem osob z nepřátelského seskupení Charty 77 proti roku 1981, jejich obsah a charakter nedosahuje dřívější agresivity.“

O šest let později má StB podstatně skromnější plány a ani ty se jí nepodaří splnit: „Odhalovat a mařit snahy vnitřního protivníka o pronikání do dělnického prostředí, zabránit v roce 1988 hromadnému protispolečenskému vystoupení antisocialistických sil u příležitosti významných výročí v tomto roce...“

K pěti agentů z první várky signatářů Charty 77 přibyli do konce roku 1989 již pouze a jenom čtyři: Milan Hübl, Vladimír Příkazský, Bohumil Šimon a již dříve zmíněný „agent z kamiónu“ Pavel Muraško. Motivy, proč se někteří agenti Státní bezpečnosti nechali přimět ke spolupráci, a jiní byli dokonce ochotni strávit léta ve vězení, jsou různé a často velmi intimní povahy. Nebylo výjimkou, když komunistická tajná policie své agenty vydírala a sama přiváděla do situací, ze kterých je potom jejich příslušníci zachraňovali. Posuzovat jednotlivé případy můžeme pouze na základě přesné znalosti situace, ve které se dotyční nacházeli. V archivu tak vedle sebe leží svazky obětí i skutečných lidských zrůd. Obecně lze konstatovat pouze jediné, že strůjcem onoho zruďného systému byla komunistická strana a jí přímo řízená tajná policie – Státní bezpečnost.¹⁵⁾ Ta podle informací z archivů dokonce od roku 1972 připravovala na výsadek komanda supertajných zabijáků do Spolkové republiky Německo. Na existenci stovky těchto speciálních agentů se přišlo při úklidu v archivech Vojenského zpravodajství. Přišlo se na to, že tehdejší Vojenská kontrarozvědka školila agenty v tajných výcvikových centrech. Těch sto agentů bylo tak tajných, že se na jejich existenci přišlo až osmnáct let po pádu totality, a to ještě náhodou. Vojenští zpravodajci při velkém úklidu ve svém archivu našli mezi nevýznamnými dokumenty supertajné složky komunistické Vojenské kontrarozvědky. Jsou v nich jména lidí skupiny zvláštního určení, kteří se připravovali k vysazení do tehdejší Spolkové republiky Německo. Tam měli zajmout či zlikvidovat klíčové osoby: politiky, osoby v řadách policie a armády a obsadit významné objekty, například americké raketové základny s jadernými hlavicemi v západní Evropě, rozhlasové vysílače, radarové stanice, základny průzkumných letounů AWACS, ale také elektrárny. Příslušníky skupiny těchto tajných komand zabijáků byli vesměs civilisté s všestranným vzděláním, vynikající fyzickou kondicí a znalostí několika jazyků. Pracovali na nejrůznějších civilních postech, ale jejich jména nelze zveřejnit, protože kdybychom otevřeli svazky veřejnosti úplně, včetně těchto supertajných detailů, Českou republiku by to mohlo v zahraničí

15) Lidové noviny, 9. ledna 2007: „Devět agentů mezi námi.“

významně poškodit. Každý nový agent současného (demokratického) režimu by pak mohl namítnout: končím, nemám záruku, že moje jméno jednou nezveřejníte. Zní to sice absurdně, ale je nutné vzít v úvahu, že svět rozvědčíků není úplně normálním prostředím. Tito lidé dnes obecně nikomu neškodí, neprovádějí podvratnou, organizovanou činnost, jejich síť údajně zanikla.¹⁶⁾

Vraťme se však k činnosti Charty 77. Ta se postupně stala výrazným stimulem pro rozvoj nezávislé vědy a kultury. Obtížná situace nezávislých intelektuálů v Československu se postupně stávala námětem diskusí a předmětem protestů na mezinárodních konferencích. Představitelům Charty, zejména Václavu Havlovi, byly v nepřítomnosti udělovány čestné doktoráty a vyznamenání. Zahraniční profesori filozofie vystupovali se svými referáty na bytových seminářích v Praze a udržovali tak s nezávislými českými intelektuály permanentní dialog. V zemích svého původu pak spolu s dalšími osobnostmi vytvářeli nadace, jejichž úkolem bylo sbírat a distribuovat finanční prostředky na podporu nezávislé literární a vědecké činnosti, na podporu kultury v obležení.

Úměrně tomu, jak v Sovětském svazu, ale zejména v Polsku vedla svůj statečný boj obdobná alternativní občanská společenství a hnutí, rostl zájem západních vlád o otázky dodržování lidských práv i na druhé straně železné opony. V Helsinkách byl podepsán závěrečný dokument, administrativa amerického prezidenta Cartera povýšila dodržování lidských práv na jednu ze svých základních zahraničněpolitických priorit. Později, koncem osmdesátých let, obdobně postupovala i administrativa Ronalda Reagana ve Spojených státech a Margaret Thatcherové ve Velké Británii. V těchto souvislostech přirozeně sílilo i postavení Charty 77. Mnozí západní politikové si stále více uvědomovali, že i Charta 77, hlásící se k principu obrany lidských práv, může být katalyzátorem postupného vývoje komunistického bloku směrem k větší míře svobody, a proto se postupně stávala výrazným faktorem v mezinárodních vztazích. Významné osobnosti západních vlád, rakouský kancléř Bruno Kreisky či bývalý západoněmecký kancléř Willy Brandt, často žádali vůdce komunistických stran, aby byli propuštěni jejich vězni svědomí. Bruno Kreisky dokonce nabídl všem chartistům, kteří už nemohli nebo nechtěli snášet rozličné perzekuce pražského režimu ve své zemi, politický azyl. V polovině osmdesátých let se mnozí vysoce postavení západoevropští politikové v průběhu svých pražských návštěv často setkávali s mluvčími Charty 77. Nejznámější akcí tohoto druhu byla dnes už legendární snídaně na francouzském velvyslanectví v Praze, kam přední disidenty v průběhu své návštěvy Československa za skrípění zubů tehdejší moci pozval francouzský

16) Lidové noviny, 10. února 2007: Milan Macák - badatel.

prezident François Mitterrand. Mitterrand byl prvním významným politikem, který se tehdy sešel s představiteli československého disentu oficiálně. Setkání s ostatními významnými osobnostmi západoevropské politiky měla do té doby spíše neoficiální, polotajný charakter. Francouzský prezident si schůzku s představiteli nezávislých struktur dokonce kladl jako hlavní podmínku své návštěvy Prahy.

Snídaně na francouzském velvyslanectví se dne 9. prosince 1988 z českých disidentů zúčastnili: Václav Havel, Rudolf Battěk, Petr Uhl, Karel Šrám, Jiří Dienstbier, Ladislav Lis, Václav Malý a další. François Mitterrand tehdy zahájil snídani slavným proroctvím. Řekl, „že je rád, že se zde setkává s předními osobnostmi doby příští“. Jeho slova se pak skutečně zanedlouho vyplnila. Na další snídani o několik let později se s Václavem Havlem vítal už nikoli jako s disidentem, který měl pro případ zatčení v kapse kartáček na zuby, ale jako s kolegou prezidentem. Havel totiž po letech dostal nápad udělat její reprízu. Mitterrandovi se ta myšlenka zalíbila a po pěti letech přijel s Rolandem Dumasem, svým ministrem zahraničních věcí, do Prahy a setkání si zopakovali: se stejným jídelníčkem, s týmž obsazením hostů, i když už v poněkud jiných rolích.

„Snídaně s Mitterrandem měla obrovský význam nejenom kvůli příjemným pocitům, že když jsme do Buquoyského pláce šli, byl tam špalír majorů a podplukovníků Státní bezpečnosti, kteří nás nemohli sebrat, ale zejména proto, že když jsem později přišel do kotelny, dělníci mi říkali: my vás všechny považujeme za cvoky, ale když snídáte s francouzským prezidentem, asi na tom něco bude. Mělo to obrovský politický dopad,“ řekl po mnoha letech při zpětném ohlédnutí Jiří Dienstbier.

Setkání francouzského prezidenta s českými disidenty v prosinci roku 1988 bylo pikantní ještě několika dalšími skutečnostmi. Jednou z nich bylo to, že François Mitterrand měl na představitele občanské opozice ve svém programu vyhrazeny pouze tři čtvrtě hodiny. Setkání se nakonec protáhlo až do půl druhé. Na Hradě mezitím vztekle přešlapoval Gustáv Husák, který si před společným odletem do Bratislavy musel počkat, až si s francouzským prezidentem popovídají disidenti. Bezprostředním výsledkem Mitterrandovy návštěvy Prahy bylo povolení manifestace svolané o den později na 10. prosince 1988 na Den lidských práv na Škroupovo náměstí. Dne 9. prosince 1988 pravděpodobně nikoho z účastníků snídaně nenapadlo, že přesně o rok později už rozzuřený Gustáv Husák po Pražském hradě chodit nebude, jednoduše proto, že si jeho odvolání vynutí listopadová revoluce.

Obdobná setkání, jako byla snídaně s francouzským prezidentem Françoisem Mitterrandem dodávala Chartě na vážnosti a publicitě. Mezinárodní postavení Charty se postupně upevňovalo. Zprvu jakoby pošetilý a jednostranný

dialog s mocí o obraně lidských práv v komunistických zemích se postupně podařilo přenést na mezinárodní úroveň. Nejvhodnějším mezinárodním fórem pro vedení diskusí o případech porušování lidských práv, jejichž ochranu si Charta dala do vínku, se staly konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Na schůzkách v Bělehradě, v Madridu a ve Vídni se delegace západních zemí pravidelně zabývaly porušováním lidských práv také v Československu a žádaly, aby i Československo – jako signatář helsinských dokumentů – začalo lidská práva ctít a dodržovat. Na těchto setkáních byla také postupně přijata velmi důležitá zásada, že otázky lidských práv nejsou pouze záležitostí interní jurisdikce jednotlivých zemí, jak zpočátku argumentovali oficiální zástupci států východního bloku, ale že jsou zcela oprávněným předmětem mezinárodního zájmu. Pravidelné diskuse na toto téma se postupně soustředily zejména na sedmý princip závěrečného dokumentu z Helsinek a na právo jednotlivce jednat na obranu svých práv. Hlavním účelem a smyslem těchto diskusí byla veřejná podpora organizací a skupin, které se ve „východní Evropě“ právě porušováním lidských práv zabývaly. Také české a slovenské organizace a spolky v zahraničí vyvíjely na západní vlády permanentní tlak, aby svou podporu alternativním občanským hnutím ve východní Evropě dále rozšířily. Tak vznikla tzv. Washingtonská komise pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, která byla přímo podřízena americkému kongresu i vládě Spojených států. Tato komise ve spolupráci s disidentskými hnutími ve východní Evropě připravovala dokumentaci pro následné schůzky Konference o bezpečnosti a spolupráci, vydávala zvláštní zprávy o porušování závěrečného helsinského dokumentu a o pronásledování disidentů – byla jejich „pátou kolonou“. Spolupráce občanských iniciativ východní Evropy s mezinárodními institucemi, které měly v „popisu práce“ obdobný okruh činnosti, v průběhu osmdesátých let velmi zesílila. Vrcholem této spolupráce bylo uspořádání kontra-konference v průběhu oficiálního kulturního fóra KBSE, které se konalo v Budapešti v roce 1985. V soukromých bytech maďarských disidentů se tehdy paralelně (vedle oficiálních diskusí na oficiálních místech) vedly i diskuse neoficiální. Těch se kromě maďarských disidentů zúčastnily i západní kulturní osobnosti a též několik československých exulantů, kteří spolu diskutovali především o útlaku v oblasti kultury v zemích sovětského bloku.

Kromě mezinárodní spolupráce v oblasti dodržování lidských práv – v rámci helsinského procesu – spolupracovala Charta 77 na poli mezinárodním od počátku osmdesátých let i s některými západními mírovými hnutími, a to přesto, že se sama za mírové hnutí nepovažovala. K tomuto rozhodnutí ji vedla myšlenka, že mír a lidská práva jsou úzce spojeny, že ne jakýkoliv mír, ale trvalý a demokratický mír, který zaručí dodržování občanských svobod, je jedním ze

základních lidských práv. V tomto duchu vznikla tzv. Pražská výzva podepsaná mluvčími Charty 77 a dalšími 45 signatáři Charty, která požadovala opětné sjednocení Evropy a vytvoření obce svobodných a nezávislých národů na evropském kontinentě. Podle autorů a signatářů výzvy byl právě helsinský proces potenciálním rámcem, na jehož základě by mohla vzniknout sjednocená a demokratická Evropa. Pražská výzva se stala terčem jisté kritiky v Československu i v zahraničí, protože žádala odsun cizích vojsk ze všech evropských zemí, sjednocení Německa a ukončení „nadvlády supervelmocí“. Vyvrcholením spolupráce mezi mírovými aktivisty ze Západu a z Východu bylo společné prohlášení, které bylo vypracováno pod záštitou evropské sítě pro dialog Východ-Západ a které bylo určeno následné konferenci KBSE ve Vídni. Text prohlášení byl schválen více než čtyřmi sty signatáři, mezi nimiž byli Maďaři, Poláci, občané NDR, Československa, Jugoslávie, osobnosti ze západní Evropy a ze severní Ameriky a dalších deset organizací včetně sovětské skupiny pro obnovení důvěry mezi Sovětským svazem a Spojenými státy. Dokument obsahoval podrobné návrhy, jak naplnit helsinský proces novým životem a dát mu nový význam. Cílem signatářů bylo vytvořit pluralitní, demokratickou a mírovou obec evropských států, a proto – jak se ve společném prohlášení shodli – je nutno stáhnout z evropského území veškerá cizí vojska, rozpustit NATO a Varšavskou smlouvu a vytvořit evropskou mírovou ústavu, která by zdůraznila právo všech národů na sebeurčení a potvrdila, že deset zásad helsinského závěrečného aktu se stalo součástí mezinárodního práva.

Pravidelně organizované schůzky Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě i aktivity Charty v oblasti mezinárodního mírového hnutí kladly stále větší důraz na dodržování lidských práv a na zlepšování postupů, jimiž se měla tato práva chránit. Československo ani další východoevropské země se však nepodařilo v průběhu osmdesátých let přesvědčit, aby své závazky obsažené v závěrečném dokumentu začaly plnit. Bezprostřední výsledek těchto schůzek byl tak na první pohled minimální, nazírán ze střednědobého horizontu byl však již mnohem důležitější. Sovětský svaz totiž pod silícím tlakem mezinárodního společenství začal lidská práva alespoň formálně prosazovat. Začal dokonce usilovat o organizování Konference o bezpečnosti a spolupráci v Moskvě a v některých oblastech skutečně lidská práva – zejména po nástupu Michaila Gorbačova k moci – liberalizoval. „Říše zla“ se dala do pohybu. Postupné politické uvolňování mrazivého režimu v centru komunistické moci, jež bylo přímým důsledkem mezinárodní politické situace, kterou v osmdesátých letech výrazně ovlivnily i pravidelně organizované schůzky pod patronací Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a další obdobné mezinárodní aktivity, mělo pro dějiny střední a východní Evropy koncem osmdesátých

let nedozírné následky. Důsledné lpění na odmítání ideologie zdání a lži, na přesném pojmenování stavu věcí, na zdánlivě jednostranném dialogu s mocí o ochraně lidských práv a jeho povýšení na mezinárodní úroveň nakonec spolu s dalšími velmi důležitými okolnostmi na mezinárodní politické scéně – nekompromisní antikomunistickou orientací zahraniční politiky kabinetů Margaret Thatcherové a Ronalda Reagana zaměřenou na vyčerpání komunistického impéria v Sovětském svazu – výrazně přispělo k revolučním změnám ve střední a východní Evropě koncem osmdesátých let. Ruský medvěd se pod vlivem mezinárodněpolitických souvislostí utrhł ze řetězu a razantním odmítnutím dogmatických hodnot stalinského režimu zakoušl budoucnost jeho pokračovatelů na západních hranicích své totalitní říše. Tuto myšlenku mimo jiné nepřímou potvrdil i bývalý generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš, když mi v osobním rozhovoru řekl:

„Hlavní příčina porážky socialismu v Československu i jinde podle mého názoru nespočívala v tom, že by byla idea socialismu špatná, ani v tom, že strana se dopustila řady chyb, ale především ve vnějších podmínkách a vlivech, v dlouhodobé podvratné činnosti Spojených států a Západu, v politice kapitulace před Spojenými státy, kterou v osmdesátých letech prováděli představitelé Komunistické strany Sovětského svazu Gorbačov, Jakovlev a Ševardnadze. Byli to především oni, kdo pod rouškou demokracie připustili rozvrat komunistického systému a rozpad Sovětského svazu. Tito lidé nejednali jako představitelé socialistické velmoci, protože ponechali socialistické země na pospas Západu a jeho domácím pomahačům. Jedním z prvních kroků, který dlouhodobě přispěl k demontáži socialistického systému v Československu, bylo zneužití výsledků Helsinské konference, kdy Západ prosadil požadavek uplatnění lidských práv a svobod ve svém pojetí. To i v Československu povzbudilo vnitřní opozici, k níž patřili i někteří bývalí funkcionáři a členové strany, kteří společně s nevelkou skupinou intelektuálů, jako byl Havel a jemu podobní, založili Chartu 77. Charta sice požadovala především dialog, ale prakticky začala rozvíjet rozkladnou činnost proti existujícímu režimu. Její členové pak založili řadu dalších organizací. Pod vlivem Charty se aktivizovala i emigrace. Chartě byly k dispozici česky a slovensky vysílající západní rozhlasové stanice. Její přední činitelé byli všemožně popularizováni. Nová situace pro činnost disidentských skupin se pak především formovala v době, kdy byla v Sovětském svazu v roce 1986 zahájena politika přestavby. Kritika dosavadního vývoje v SSSR a v ostatních socialistických zemích, která byla nastartována samotným vedením Komunistické strany Sovětského svazu, a její všemožné zveličování tamní vnitřní opozicí a Západem byly vodou na mlýn československým disidentům. Ti ve zneužití přestavby spatřovali nové možnosti pro zesílení svého vlivu. Gorbačov si

to musel uvědomovat. Je otázka, jestli šlo z jeho strany o omyl, neschopnost či zradu. Soudě podle jeho postojů po takzvaném pokusu o převrat v SSSR v srpnu roku 1991 je spíše možné hovořit o zradě a minimálně o ztrátě morálky. Lze si snad představit, že by papež vystoupil a řekl: Vážení spoluvěřící, sděluji vám, že katolická církev je zločineckou organizací a Bůh neexistuje? Asi těžko. Gorbačov, Jakovlev a Ševardnadze to vůči komunistické ideologii udělali. Přemýšlíme-li o tom, kde hledat příčiny vývoje postojů Michaila Gorbačova, pak docházím k závěru, že to mimo jiné byla jeho touha po slávě, která mu byla drogou a jíž často podřizoval svoje postoje. Toho dovedlo dokonale využít jeho okolí a zejména pak Západ tím, že mu nejen slávu poskytly, ale také z něho učinily trojského koně v úsilí o porážku socialismu.“

Co říci na závěr této kapitoly? Snad jen několik poznámek. Za prvé: přestože hlasy kritiků činnosti Charty často – a z užšího pohledu mnohdy právem – poukazovaly na to, že Charta v panujících poměrech totalitního systému nemohla dosáhnout všeobecného uplatnění práv garantovaných mezinárodními pakty, je možné jí dnes z pohledu historie přiznat, že svůj nejdůležitější úkol – přibližování radikální změny politických poměrů – rozhodně pomohla splnit a z hlediska budoucích politických změn vykonala velkou přípravnou a rekultivační práci. Přestože i chartisté předpokládali, že jiskření k zahájení zásadních politických změn musí přijít odjinud, správně usuzovali, že kvalita těchto změn bude v budoucnu nakonec spoluurčována výsledky hledání těch, kteří nerezignovali včera a dnes, kdo odmítli pro neslučitelnost se svým svědomím žít ve lži, kdo šli cestou svého občanského práva a povinnosti, třeba se to většině současníků zdálo být jen nebezpečným počínáním hrstky pošelců.

Za druhé je nutné jedním dechem dodat, že listopadová revoluce roku 1989 byla triumfálním ospravedlněním existence Charty. To proto, že z jejího lůna vzniklo jádro Občanského fóra v českých zemích a Veřejnosti proti násilí na Slovensku – tedy jádro vedoucích sil revoluce, jež se staly základem nové politické elity budoucnosti. Ze zaprodanců, zkrachovanců a vyděděnců společnosti se přes noc stali prezidenti, ministři, poslanci a diplomaté. Jak se příslušníkům této nové politické elity, kteří počátkem devadesátých let stáli u zrodu české cesty ke svobodě, podařilo do nově se rodící občanské společnosti, do nově se rodících demokratických struktur země prosadit hodnoty pravdy, lásky, tolerance, občanské odpovědnosti, tedy ty hodnoty, za jejichž respektování často pod hrozbou perzekucí a osobní újmy tak statečně v dobách totalitního systému komunistického Československa bojovali? Prozatím se smířme pouze s konstatacím, že revoluci 1989, revoluci sametové, protančené a vymodlené, tomuto velkolepému divadlu vzepětí občanské morálky, tolerance, pravdy a lásky vtisklo chartistické hnutí nesmazatelnou pečeť.

Za třetí je nutné říci, že přes kromobyčejný a statečný čin, kterým každý podpis každého jednotlivce pod Prohlášení Charty 77 rozhodně byl, by Charta sama o sobě nikdy komunistický režim v Československu neporazila. Bez zásadních změn, které se odehrály v éře Gorbačova v samé říši zla, a bez mnoha dalších příznivých okolností, které se udály koncem osmdesátých let v mezinárodní politice, by to možné rozhodně nebylo. Komunistický režim se totiž koncem osmdesátých let vyčerpал nejenom ekonomicky, ale i ideologicky. Významně ubylo těch, kteří mu skutečně věřili a kteří byli ochotni jeho principy bránit. Tento závěr však rozhodně nesnižuje hluboký smysl počínání a statečnost těch, kteří Chartu 77 podepsali, stejně jako její velmi významnou roli v přibližování politické revoluce a v moderních českých dějinách.

Václav Havel ve své eseji *Hodina mezi zkrachovancem a politikem* psané pro samizdatové Lidové noviny v říjnu 1989 mimo jiné konstatuje: „Nakonec bych zdůraznil věc podle mého mínění vůbec nejdůležitější. Čím viditelněji budeme vstupovat na území skutečné politiky, tím důrazněji bychom si měli připomínat prapůvodní – tedy mravní – kořeny svého počínání a tím bedlivěji bychom měli střežit, zda se náhodou a nenápadně nezačíná naše odpovědnost podezřele štěpit na odpovědnosti dvě: lidskou a politickou. Odpovědnost máme vždy jen jednu. Jako nejponižovanější vězňové a společenští vydědenci i jako eventuální mluvčí národní vůle se musíme řídit týmž a jediným svědomím. Počínat si jinak by znamenalo nejen plivnout na vlastní minulost, ale i na všechny své šance.“ Jak se s tímto apelem vyrovnávají polistopadové politické reprezentace? Jak se s ním vyrovnával Václav Havel sám?

„Jednoho dne jsme byli se spoluvězněm v suterénu, když se otevřely dveře a vynášeli nahého vězně, modrofialového po celém těle. Byl zřejmě v bezvědomí. Na chodbě stál muž. A můj spoluvězeň mi řekl: všimni si ho! A když jsme přecházeli dál, povídá: to je Grebeníček, on mi masíroval paty! To byla svým způsobem nejjemnější vyšetřovací metoda. Vězňovi přivázali paty na židli a bili ho po nich. Paty pak opuchly a on po nich musel chodit, protože si nemohl na cele sednout.“

Stanislav Lekavý, kněz

(Miroslav Vaněk, Pavel Urbášek: *Vítězové? Porážení?* I. díl)

„Noc a den jsem byl vyslýchán. Byl jsem velmi slabý. Ráno mě eskortovali na Bory. Když jsem stál domlácený a spoutaný na nádraží v Mostě, zřejmě jsem měl v obličejí nějaké rány, tak ti, co mě uviděli, ode mě instinktivně odstoupili až na jednu cigárečku. Byla snědá a oči měla černé. Uviděla mě a za chvíli jsem měl v kapse cigarety.

Ještě se podívala, jestli je mám. A já jsem jí očima poděkoval. Když jsem se stal knězem, tak jsem jednu z prvních mší svatých sloužil za tuto cigánku, zřejmě zlodějku. Na tom druhém světě si to Pán Bůh nějak přebere, protože pro mě byla Veronikou, která dala Ježíši utěrku.“

Stanislav Lekavý, kněz

(Miroslav Vaněk, Pavel Urbášek: *Vítězové? Poražení?* I. díl)

„To najednou člověk žasne nad tou drzostí, jak jsou všichni postižení, jak všichni trpěli, ale všichni mohli dělat něco pro to, aby režim skončil. Po revoluci najednou byla ta hrstka statečných v nemilosti. Oni nebyli hrdinové, protože byli svědomím národa. Šedá zóna byla najednou spokojená, že se taky může zapojit, a najednou by měla adorat disidenty za to, že to vybojovali? Naopak, hledaly se různé chyby, mně taky napsali, najednou jsem se zase ocitla na dně společnosti.“

Iva Kotrlá, představitelka katolického disentu

(Miroslav Vaněk, Pavel Urbášek: *Vítězové? Poražení?* I. díl)

Druhé dějství:

17. listopad: puč, nebo revoluce?

Osoby a obsazení:

Martin Šmíd	mrtvý student
Zifčák-Růžička	estébák
Petr Uhl	zpravodaj
studenti	revoluční sbor
bezpečnostní jednotky	sbor pečovatelů totalitní moci
Drahomíra Dražská	estébáková asistentka
bratři Payneové	zpravodajovi informátoři
Jana Litomiská.....	účastnice demonstrace
František Kincl.....	ministr vnitra
Karel Vykypěl	plukovník kontrarozvědky
Miroslav Štěpán	šedá eminence moci

scénář: ?

dramaturg: ?

režie: ?

asistent asistenta režie: Zifčák-Růžička

kostýmy: výstrojní sklad SNB

Národní třída 17. listopadu 1989: mnozí policisté byli velmi mladí, někteří mladší než my. Díval jsem se jím zpřímá do očí, měli strach. Dobře věděli, že stojí na špatné straně barikády.

17. listopadu nebylo příliš hezky
Byl to typický podzimní den
Ulice k Albertovu byla zaplněna lidmi
Především mladými
Ale nejen jimi

Z pódia k němuž jsem nedohlédl ke mně doléhala slova
Slova odvážná a milá
Lidé jim naslouchali a často je odměňovali potleskem
Byli jsme té nálady, toho pozitivního jiskření plní
Dolů z Albertova scházel jiný dav než jsem ho ještě
Před několika minutami vnímal
Odhodlaný a svou vnitřní energií silný
Nebyl to dav v marxistickém pojetí manipulované masy

Z nábřeží jsme zabočili na Národní třídu
Před kordonem policistů jsme zastavili
Dívky v prvních řadách předávaly policistům květiny
Zapalovaly svíčky
Mnozí policisté byli mladší než my
Díval jsem se jim do očí
Byli zvláště křečovití
Měli strach
Dobře tušili že stojí na špatné straně barikády
Zpívali jsme

Hymnu písničky co měl rád Masaryk a protestsongy
Chvílemi jsme stáli
Chvílemi seděli ve dřepu ruce zaklesnuté do sebe
To když se policisté pokoušeli oddělit jednotlivce z davu
A před zraky ostatních na nich demonstrovat totalitní právo
Byl pátek večer byla zima a tma
K největšímu masakru mělo teprve dojít

Zanechme na chvíli vydědence V. Havla – budoucího prezidenta – jeho filozofickým úvahám, budoucího ministra zahraničních věcí nechme ještě malou chvíli přitápět, budoucího premiéra první „koaliční“ vlády na moment ponechme přívětivé náruči jeho rodné strany a soustředme se na den, který se stal v novodobých českých dějinách počátkem české cesty ke svobodě – na 17. listopad 1989. Proč právě studentská demonstrace 17. listopadu 1989 skončila na Národní třídě dobře známým masakrem? Proč právě 17. listopad a dny a hodiny poté se staly okamžikem, kdy přeskočila jiskra politické revoluce? V čem se lišil 17. listopad 1989 od obdobných demonstrací z konce osmdesátých let? Na první pohled nebyl rozdíl nijak patrný. Když jsme se v odpoledních hodinách k demonstraci na Albertově scházeli, nikdo netušil, že se za několik hodin staneme spoluúčastníky události historického významu. Lidé stále převážně jedli, pili a mlčeli. V zemi stále vlály rudé prapory. Co se vlastně stalo onoho mrazivého listopadového dne v Praze na Národní třídě?

Z oficiální zprávy Československé tiskové kanceláře vyplývá, že v pátek ve večerních hodinách se v Praze konala demonstrace. Západní sdělovací prostředky rozšířily informaci, že jeden z účastníků na následky zranění zemřel – některé agentury uvádějí i jméno: Martin Šmíd.

„Je to záměrně šířená informace, která neodpovídá skutečnosti, žádný z účastníků manifestace neutrpěl těžké zranění, nikdo nezemřel. O co tedy jde? Byla to akce režirovaná ze zahraničí. O tom svědčí i skutečnost, že po skončení oficiálního shromáždění se skupina osob známá z různých protispolečenských shromáždění snažila vyprovokovat zákrok Bezpečnosti. Na výzvy k rozchodu, které byly opakovány téměř každou hodinu, odpovídala provoláváním hesel k odstranění vlády jedné strany a k fyzické likvidaci komunistů. A dnes jim nejde o nic jiného než o to, rozšířit zaručené zprávy o obětech a vyvolat tak společenský neklid.“ Takové bylo první oficiální stanovisko moci.

Jeho résumé podpořilo ministerstvo vnitra, které vydalo v následujících hodinách prohlášení, že od soboty 18. listopadu 1989 se po Praze šíří nepravdivá zpráva, kterou do svého vysílání zařadila rozhlasová stanice Svobodná Evropa. Zpráva, že při zásahu pořádkových jednotek dne 17. listopadu 1989 byl těžce zraněn student Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy Martin Šmíd, který údajně na následky zranění zemřel. „Tato nepravdivá informace se rychle rozšířila, zejména mezi mladými lidmi. Vyskytly se i přípravy amatérské výroby a rozšiřování úmrtního oznámení studenta Martina Šmída a snahy o uspořádání pietního aktu k jeho úmrtí,“ uvádí se ve zprávě ministerstva a dále se dodává: „Ministerstvo vnitra se tedy obrací na celou občanskou veřejnost s naléhavou výzvou, aby nepodporovala šíření těchto fám, neboť jde o záměrnou provokaci s vědomím lidí, o vyvolávání emocí a nepřátelských nálad. Ve sdělení ministerstva se dále uvádí, že mezi zraněnými účastníky demonstrace se nenachází žádná

osoba jménem Martin Šmíd, žádná osoba tohoto jména 18. listopadu nezemřela. Zmíněné oficiální stanovisko potvrdila i tehdejší česká ministryně školství Jana Synková, která sdělila, že Martin Šmíd se sice zúčastnil shromáždění, zraněn však nebyl, je zdrav a v pondělí bude normálně pokračovat ve studiu tak jako další student matematicko-fyzikální fakulty stejného jména, který je podle jejího vyjádření rovněž zdrav. Informaci Československé tiskové kanceláře potvrdil nakonec i sám Martin Šmíd, když sdělovacím prostředkům řekl: „Na naší fakultě jsou dva studenti tohoto jména – Martin Šmíd z Berouna a já. Podle informace děkana fakulty je i on, stejně jako já, v pořádku. Pokud jde o mne, šel jsem s průvodem až na Národní třídu, kde nám přehradil cestu pohotovostní pluk. Podařilo se mi uniknout boční ulicí bez zranění. Ze setkání se spolužáky a kolegy, kteří mají těžké rány a různá zranění, jsem zjistil, že zdaleka ne každý měl takové štěstí.“ O několik dnů později, dne 15. prosince 1989, Martin Šmíd svou výpověď doplnil. Tehdy vyšetřovatelům řekl:

„Dne 17. listopadu 1989 jsem se zúčastnil manifestace na Národní třídě. Účastnil jsem se jí již od Pedagogického ústavu. S průvodem jsem došel až na Národní. Pohyboval jsem se neustále uprostřed, nevím přesně, kolik bylo hodin. Když jsme došli na Národní třídu a průvod se zastavil, lidé zepředu začali utíkat. Říkali, že tam stojí policisté a že jsme přehrazeni. Neviděl jsem nikoho, jednak proto, že přede mnou stálo hodně lidí, a také proto, že mám slabší zrak. Když průvod seděl, seděl jsem také. Na příslušníky jsem neviděl. Byl jsem otočen směrem k Jungmannovu náměstí. Po chvíli se právě z toho směru začal ozývat megafon. Byli jsme vyzýváni, abychom odešli, protože v této části Prahy je naše demonstrace nepovolená. Lidé zezadu nás informovali, že jsme obklíčeni, že tam stojí příslušníci SNB. Začala vznikat davová psychóza. Lidé se začali bát. Chtěli se dostat ven. Sám jsem chtěl také odejít. Ozývaly se hlasy, že nás nepouštějí. V té době jsem se už ocitl ve třetině jedné z ulic ústících do Ostrovní. Dostal jsem se buď do Mikulandské, nebo do Voršilské ulice. Tak, jak se najednou snažilo odejít více lidí, začala postupně vznikat tlačence. Pak se kordon překlopil a zamezil tomu, aby se mohlo odcházet Ostrovní ulicí doleva. Pustili nás poté Ostrovní doprava – k Národnímu divadlu. Tím pro mě veškeré zážitky z demonstrace skončily. Potom jsem odjel domů. V průběhu demonstrace mě nikdo neudeřil ani mě jinak fyzicky nenapadl. Nikdo mě také nelegitimoval. To je vše, co mohu k celé věci uvést.“

Dne 19. listopadu 1989 bylo zahájeno trestní stíhání proti Petru Uhlovi. Signatář Charty 77 byl obviněn z trestných činů poškozování zájmů republiky v cizině a šíření poplašné zprávy. Podle vyšetřovatele SNB bylo vyšetřováním zjištěno, že „agentura BBC dne 18. listopadu 1989 a rozhlasová stanice Svobodná Evropa dne 19. listopadu 1989 odvysílaly sdělení Petra Uhla, ve kterém jmenovaný lživě uvedl, že při zákroku pohotovostní jednotky proti demonstrantům v Praze dne

17. listopadu 1989 byl ubit student matematicko-fyzikální fakulty Martin Šmíd. Petr Uhl byl podle hlášení vyšetřovatele zadržen a prokurátorovi bude podán návrh na jeho vzetí do vazby. Ve vyšetřování se pokračuje.“

17. listopad 1989, den, který bývá označován za novodobý počátek české cesty ke svobodě, je stále obestřen mnoha nejasnostmi, které zatím ani po letech neumožňují dát úplně jednoznačnou, přesnou a vyčerpávající odpověď, jaký charakter měla akce, jež byla bezprostředním impulsem oněch dramatických listopadových a prosincových událostí, které po desítkách let opět vrátily Československo na mapu Evropy – byl to puč, anebo revoluce? Byla to organizovaná akce těch, kteří sice pozdě, ale přesto pochopili, že má-li mít československý komunistický režim, nejtvrďší stalinský režim ve střední Evropě, ještě nějakou šanci, je nutné ho reformovat, aby nezůstal jako kůl v plotě? Anebo to byla spontánní akce „bez-mocných“ – demonstrace studentů a mladých lidí, která se sama o sobě bez přičinění pavučin moci postupně v několika dnech zvrhla v lidové povstání „pravdy a lásky“: v ono úžasné divadlo, které se zatajeným dechem sledoval celý svět?

Ze známých faktů a výpovědí svědků lze již dnes téměř s jistotou říci, že bezprostředním impulsem oněch demokratických událostí nebyla akce, která by měla jednoznačný charakter organizovaného puče, ani akce, která by byla pouze spontánním projevem moci bezmocných. Studentská demonstrace 17. listopadu 1989, hodiny a dny poté, které byly oním bezprostředním impulsem vytrysknutí veřejného občanského protestu a hněvu, nesou stopy obojího – jak událostí, činností a skutečností spontánně proběhnuvších, tak vědomě zamýšlených. Abychom mohli dospět k poznání, do jaké míry to byly spontánní síly náhle uvolněného občanského protestu a do jaké míry to byly vědomě připravené scénáře, které ovlivnily průběh studentské demonstrace 17. listopadu tak, že se nakonec staly onou zmíněnou „událostí odjinud“, jež zažehla jiskru politické revoluce, musíme se pokusit poskládat pozoruhodnou mozaiku událostí onoho důležitého dne. Pro přehlednost a logiku skládání oné mozaiky jsem se rozhodl děje a skutečnosti provázející a ovlivňující sled událostí 17. listopadu 1989 a dalších hodin a dnů rozdělit do dvou úrovní: na popis děje „ze zápisníku revolucionáře“, tedy na popis děje viditelného, tak jak ho mohl vnímat každý účastník studentské demonstrace 17. listopadu, tedy tak, jak jsem ho vnímal i já osobně, a na popis „pavučin moci“, tedy na popis děje skrytého, na popis skutečností, které 17. listopadu proběhly pravděpodobně za asistence tajných služeb a některých dalších exponentů moci, i když dodnes vlastně nikdo neví proč.

Příběh první: „Ze zápisníku revolucionáře“

Ten den – pátek 17. listopadu – nebylo příliš hezky. Byl to typický podzimní den, takový, jaký jsem si tehdy představoval, že asi pravidelně obtěžuje naše poněkud šťastnější vrstevníky od břehů Temže. Odpoledne jsem se vydal se svým kamarádem Romanem na Albertov. Přišli jsme pozdě, studentská demonstrace byla již v plném proudu. Ulice vedoucí k Albertovu byla zaplněná lidmi, především mladými, ale nejen jimi. Z jakéhosi místa – možná z pódia –, k němuž jsem nedohlédl, ke mně doléhala slova – odvážná a milá. Lidé napjatě poslouchali a často je odměňovali potleskem. Pobyl jsem na Albertově jen krátkou chvíli, ale okamžitě jsem cítil sílu oněch osvobozujících slov. Asi za půl hodiny shromáždění skončilo. Nikdo se však nerozcházel, byli jsme té nálady – toho pozitivního jiskření – plní. Obrátili jsme se čelem vzad a scházeli jsme z Albertova dolů. Dolů z Albertova po několika minutách scházel úplně jiný dav, než jsem ho ještě před několika minutami vnímal – odhodlaný a svou vnitřní energií silný. Nebyl to dav v marxistickém pojetí manipulované masy, ale shluk sebevědomých mladých lidí, kteří opět našli svou identitu a rozhodli se vykřičet to, na co jejich otcové a dědové, mnozí zlomení ve svých kariérách z konce šedesátých let, mnohdy už neměli sílu. Při vzpomínkách na sestup z Albertova se mi v oné náladě náhle vytrysknuvšího občanského sebevědomí vždy vybavuje obličej jedné starší dámy, která spolu s ostatními sledovala onu famózní proměnu davu, sála onu atmosféru pospolitosti a znovunalezeného sebevědomí a dívala se na nás a my na ni – ruku měla zaťatou v pěst a oči plné naděje. Její rty vyloudily sotva srozumitelnou větu: my už nemůžeme, teď musíte vy. Po několika stech metrech pomalého sestupu se dav náhle zastavil a trvalo další čtvrt hodiny, než se pohnul z místa. V jeho čele na křižovatce pod Albertovem zatím probíhal úporný boj – o to, zda se vydá na Vyšehrad, nebo do centra města. Tehdy možná kromě několika málo příslušníků StB ještě nikdo netušil, že zdržení a zmatky ve směru pochodu jsou důsledkem zpravodajských her, které v čele demonstrace právě rozehrával později údajně mrtvý student Šmíd, spolupracovník StB, Zifčák-Růžička.

Nakonec se dav hnul. Vydali jsme se na Vyšehrad ke hrobu Karla Hynka Máchy. Zazněla hymna. Lidé zde položili květiny a svíčky, pak pokračovali Vyšehradskou ulicí do centra města. Tady došlo k prvnímu střetu čela průvodu s policisty. Zastavili jsme se. Byla zima a tma. Mnozí začali zpívat. Nálada byla skvělá. Pozitivní jiskření jako by se od demonstrujících šířilo daleko a vysoko. Lidé to cítili. Přestali se krčit za záclonami svých příbytků. Spontánně otevírali oči, duše i okna. Z jednoho vystrčila matka na pozdrav dítě asi tak roční a plakala. Dav jí spontánně odpovídal: „Dobře ho vychovej.“ Vyšehradskou ulicí to

už dál nešlo. Zkusili jsme to Plaveckou rovnou na nábřeží. Přidávalo se k nám mnoho lidí. Uvědomoval jsem si, jak průvod mohutní, nebylo možné dohlédnout jeho konce. Projíždějící tramvaje zastavovaly. Mnozí cestující, odděleni pouze zlomky centimetrů silnými okny, se tvářili, že nic nevidí, a desetitisícové shromáždění ignorovali, jiní naopak vystupovali a radovali se spolu s námi. Z nábřeží jsme zabočili na Národní třídu a po několika stech metrech – těsně před kordónem oštitěných policistů – jsme se zastavili. Stáli jsme tam dlouho a zpívali jsme: hymnu, písničky, co měl rád Masaryk, a protestsongy. Dívky v prvních řadách předávaly policistům květiny a zapalovaly svíčky. Mnozí z nich byli mladí, mladší než my. Díval jsem se jim dlouho a úporně do očí. Byli zvláště křečoví, měli strach. Jsem si jist, že i přes různé výplachy mozků ob-skurních škol StB dobře tušili, že stojí na špatné straně barikády. Dlouhé minuty jsme jenom stáli, zpívali, chvílemi seděli – ve dřepu, ruce pevně zaklesnuté do sebe. To vždy, když se policisté pokoušeli oddělit jednotlivce z davu a před zraky ostatních na něm demonstrovat totalitní právo – ručně! Občas se jim to povedlo. Zákroky ochránců pořádku byly čím dál brutálnější. Viděl jsem dívku s rozbitou hlavou, viděl jsem v náručí odnášet zmláceného chlapce. Slyšel jsem zblízka zoufalé výkřiky, slyšel jsem štěkot policejních psů, spatřil jsem ženu, která s pohledem téměř nepřítomným – když viděla první oběti brutality a hněvu – pobíhala uprostřed Národní třídy a vysvětlovala desítkám demonstrantů, že doprovázejíc svého syna do tanečních, ocitla se tu vskutku omylem. Byl podzimní večer – zima a tma. Nechají nás zmrznout, napadlo mě. Vrhel jsem se k telefonní budce. Telefony byly hluché – náhodou? Dostal jsem strach. „Svobodu ano, ale zabít se tu nenechám,“ to mě tehdy napadlo. Prosmýkal jsem se do Mikulandské, ani nevím jak – ve víře, že tam projdu. Náhle jsem se asi s desítkou lidí ocitl v průchodu jakéhosi domu. Po garážích a zahradách jsme obešli celý blok a průjezdem jiného jsme vyklouzli několik desítek metrů za zády mlátiček z policejního sboru. I Mikulandská byla uzavřena! Teprve teď jsem dostal skutečný strach. Podíval jsem se na hodinky, bylo čtvrt na devět. K největšímu masakru mělo teprve dojít!

Pohotovostní pluk přehradil Národní třídu u Albatrosu a ulice Mikulandskou a Voršilskou. Zálohy připravené u Bartolomějské uzavřely ulice Karolíny Světlé a Divadelní. Vznikla tlaková nádoba, v níž školní pohotovostní oddíl představoval píst. Ke kritickému stlačení došlo v půl deváté: u Máje stál pohotovostní pluk a na opačné straně – na úrovni Mikulandské – školní pohotovostní oddíl a mezi nimi se tísnily asi dva tisíce lidí. Po uzavření a stlačení demonstrantů vytvořili policisté kordóny, do nichž účastníky demonstrace naháněli a bezdůvodně je bili. Při zákroku používali obušků a ochranných chvatů, kopanců a úderů pěstmi. Nasadili i obrněné transportéry. Zákrok trval asi půl hodiny – od 20:30

do 21:05 hodin. Ve 21:20 byl demonstrující dav rozptýlen. Největší pouliční masakr české poválečné historie byl dokonán. Bylo evidováno asi 560 zraněných s diagnózami pohmožděnin končetin, trupu, hlavy, obličeje, zlomenin paží, zápěstních a nosních kůstek, poranění páteře, otřesu mozku a zhmoždění ledvin, u 180 zraněných nevyloučili lékaři trvalé následky. Masakr na Národní třídě byl výjimečný svou tvrdostí i nasazenou silou. Překračoval rámec normálního rozehnutí demonstrace. Tady nešlo o potlačení, ale o likvidaci, příště mohl režim už jenom střílet.

Bezprostředně po rozehnutí manifestace se studenti uměleckých škol odebrali do několika pražských divadel, aby vyzvali herce a jejich prostřednictvím i další představitele kulturní obce ke společnému vystoupení proti komunistickému režimu. Herci Divadla Na zábradlí se rozhodli, že se zítra ve 14:00 hodin sejdou v Realistickém divadle Zdeňka Nejedlého s kolegy z dalších pražských divadel a domluví se na společném postupu. Souběžně s událostmi na Národní třídě se ve Smetanově síni Obecního domu odehrál další veřejný protest proti komunistickému režimu. Účastníci koncertu si v programu přečetli stanovisko České filharmonie, která podpořila svého šéfdirigenta Václava Neumanna v rozhodnutí přerušit spolupráci s Československou televizí a Československým rozhlasem. Hudebníci touto formou protestovali proti postihování umělců za podepsání petice Několik vět.

Druhý den, 18. listopadu, se informace o brutálním zásahu na Národní třídě pomalu šíří Prahou. Situace se přiostrhuje. Na protest přestávají hrát všechna pražská divadla. Herci se takto rozhodli v odpoledních hodinách v Realistickém divadle, odkud se k situaci vyjadřuje mnoho známých osobností. Jan Kačer uvádí svůj monolog Karla IV. slovy: „Včera večer několik metrů odsud masakrovali dvacetiletí policisté dvacetileté studenty. Pln odporu a rozhořčení pokládám za nemožné k tomu mlčet a hrát jako nevědomý šašek dál svá představení...“

V podvečer asi kolem 18. hodiny v divadle Disk informují auditorium o průběhu brutálního zásahu sami studenti. Průběžně docházejí zprávy z dalších scén, které se vesměs k vyhlášené stávce divadelníků připojují. V těchto hodinách se také Prahou nesou zvěsti, že při zákroku na Národní třídě byl zabit student jménem Martin Šmíd. Před sochou svatého Václava se opět shromažďují lidé. Policisté je velmi tvrdě rozhánějí, přestože ne tak brutálně jako včera. Oficiální zprávu o úmrtí Martina Šmída předává ve večerních hodinách, kolem 22. hodiny, prostřednictvím Východoevropské informační agentury zahraničním rozhlasovým stanicím signatář Charty 77 Petr Uhl. Svobodná Evropa, rozhlasová stanice BBC a další ji následně odvysílají. Lidé jsou pobouřeni, pohár přetekl, přeskočila jiskra politické revoluce.

Příběh druhý: „Pavučiny moci“

Příběh druhý je banálnější. Není příběhem náhle vytrysknuvšího občanského sebevědomí, onoho statečného vzepětí bezmocných, především studentů, v ulicích Prahy, ale obyčejnou, byť profesionálně rozehranou zpravodajskou hrou s jejími spolutvárci i oběťmi. Jejími aktéry a vědomými či nevědomými spolutvárci byli: spolupracovník StB Milan Zifčák-Růžička, student Vysoké školy báňské v Ostravě, agentka StB Drahomíra Dražská, vrátná na vysokoškolských kolejích Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dále Martin Šmíd, student téže fakulty, Jana Litomiská, bratři Payneové, spolupracovník Svobodné Evropy Petr Uhl a jeho žena Anna Šabatová. Sled událostí byl následující:

Páteční studentské demonstrace na Národní třídě se též zúčastnila Jana Litomiská. Ta cestou z demonstrace domů potkala kamaráda Miloše a pokračovali spolu. V Černé ulici spatřili dívku, která stála opřená o dům a držela se za břicho. Snažili se jí pomoci. Přivolali taxi a odvezli ji do nemocnice na Karlově náměstí. Tam ji chtěli hospitalizovat, byla vážně zraněná. Ona – Dana (tak se jim tehdy Drahomíra Dražská představila) – odmítla. Prohlásila, že má nemocnou maminku a že se o ní musí postarat. Lékaři však na její hospitalizaci stále naléhali. Do konce zavolali prokurátorovi a celou situaci s ním konzultovali. Pak, když Dana stanovisko nezměnila, dali jí podepsat revers a pustili ji domů. Bylo už pozdě, po půlnoci, metro nejezdilo. Litomiská, její kamarád a Drahomíra Dražská pokračovali pěšky na náměstí I. P. Pavlova na noční autobus. Danu už zranění tolik nebolo a při čekání na noční spoj Litomiské a jejímu příteli vyprávěla příběh, který dnešního dne zažila.

Při demonstraci na Národní třídě se dostala do podloubí na rohu Mikulandské ulice, kde bylo běsnění policejního sboru největší. Jejího kamaráda Martina (příjmení tehdy ještě neuvedla) policisté zmlátili a srazili ho na zem, kopali ho do obličeje a bili. Pak ji jeden příslušník chytil, odstrčil ji metr od sebe a vši silou ji kopl do břicha. Zapotácela se, ale ještě viděla, jak k Martinovi přispěchal další, ukázal na něj prstem a řekl: to je dobrý, ten má dost. V pátek v noci po zmíněném rozhovoru si Litomiská s Dražskou vyměnily telefonní čísla a druhý den, v sobotu ráno 18. listopadu, Dražská Litomiské volala. Ptala se jí, zda stále trvá na tom, aby šla do nemocnice, že jí musí něco říct. Později – v průběhu dne – jí sdělila, že jí ráno volal Martinův bratr Petr a řekl jí, že Martina z Národní neodvezla sanitka, ale pohřební vůz. V sobotu ráno k nim domů přišli uniformovaní příslušníci SNB a oznámili jim, že Martin přišel při zákroku o život. Tehdy poprvé sdělila Martinovo jméno – Šmíd.

Spolupracovník StB Zifčák-Růžička mezitím splnil svůj úkol. Po tvrdém zásahu na Národní třídě, po smluveném úderu do hlavy, uleh do bezvědomí před

jazykovou školou, kde sehrál úlohu mrtvého Šmída. Růžičku odvezla sanitka ministerstva vnitra – shodou okolností asi jedna ze tří, které na Národní třídu dorazily – do nemocnice Na Františku, kde mu byl ambulantně ošetřen loket. Z nemocnice následně volal anonym do Svobodné Evropy, že zde zemřel člověk. Dražská do připravené atmosféry spustila svou fámu o Martinu Šmídovi. Lito-miská po rozhovoru s Dražskou zprostředkovala její setkání s bratry Payenový-mi. Ti výpověď Dražské nahráli na magnetofonový pásek, který předali Anně Šabatové a Petru Uhlovi. Šabatová s Uhlem po velkém váhání, především proto, že svědectví Dražské přesně zapadalo do kontextu desítek telefonátů a osobních rozhovorů s přímými účastníky událostí na Národní třídě, jež v průběhu posled-ních 24 hodin vedli, nakonec zprávu o smrti Martina Šmída prostřednictvím Východoevropské informační agentury zahraničním sdělovacím prostředkům předali. Ty díky mnohaleté dobré a ověřené spolupráci s Petrem Uhlem zprávu okamžitě odvysílaly. Lidé byli pobouřeni, pohár trpělivosti přetekl, bylo zaděláno na revoluci.

Zmíněná fakta v konečném důsledku potvrdil i spolupracovník StB Zifčák-Rů-žička, když 2. dubna 1990 před komisí pro dohled nad vyšetřováním událostí ze 17. listopadu řekl, že 16. listopadu si ho do své kanceláře pozval náčelník správy StB v Praze plukovník Bytčánek a pověřil ho úlohou raněného při zítřejší demon-straci na Národní třídě. Zifčák podle své výpovědi zprvu odmítl, ale nakonec sou-hlasil. Bytčánek mu údajně sdělil, že akce je součástí širšího plánu schváleného prvním náměstkem Lorencem a náčelníkem II. správy federálního ministerstva vnitra Vykypělem a vedoucím 13. oddělení ÚV KSČ Hegenbartem. Cílem je zdi-skreditovat a odstranit některé vedoucí funkcionáře. Bytčánek Zifčákovi podle jeho výpovědi dále sdělil, že demonstrace bude navedena na Národní třídu, kde on se má pohybovat v předních řadách. Jakmile začne zásah, ukáže na něj ve-litel pohotovostního pluku jednomu z příslušníků, který ho udeří do hlavy. Má padnout na zem a dělat raněného. Poté ho obstoupí příslušníci oddílu zvláštního určení, k ošetření bude odvezen sanitkou ministerstva vnitra.

Když manifestace opouštěla Albertov, Zifčák podle své výpovědi naváděl dav, aby se vydal doprava na Václavské náměstí. To prý nebylo v plánu. Šlo o jeho soukromou aktivitu, jež mu měla zlepšit pověst v nezávislých kruzích. Jinak ale všechno vycházelo, jak mělo. Cestou z Vyšehradu se dostal do čela průvodu. Na Národní třídě na něj jeden z příslušníků ukázal a další v bílé helmě ho udeřil do hlavy. Zifčák uvedl, že v bezvědomí nebyl, ale že rána byla bolestivá. Ležel prý na zemi a chvílemi se díval, co se děje. Obstoupili ho muži z oddílu zvláštního určení, odvezli ho sanitkou na ministerstvo vnitra, v nemocnici Na Františku ho ošetřili a akce skončila. Přespál na ubytovně a pak odjel domů na severní Mora-vu. Tam také večer uslyšel zprávu Svobodné Evropy o mrtvém studentovi, kterou

do připravené atmosféry vypustila Drahomíra Dražská. Pochopil, jakou roli hrál, navíc si prý vzpomněl, že mu už v minulosti při plnění jeho úkolů někdo nabízel agentku zmíněného jména. Prý to sice nebyla studentka, ale měla mezi vysokoškoláky mnoho kontaktů. Teď se s jejím jménem setkal podruhé a bylo mu jasné, na čem je. Tolik příběh druhý.

Tento příběh o proplétání „pavučin moci“ dobře dokresluje i výpověď Jany Matějkové, známé Milana Růžičky, která ho po celou dobu demonstrace 17. listopadu 1989, počínaje shromážděním na Albertově až po střet demonstrantů na Národní třídě, doprovázela. Její svědectví je zajímavé především proto, že z jejího jednání před justičními orgány bylo zřejmé – podle vyjádření Zdeňka Kučery, tehdejšího předsedy senátu pobočky Krajského soudu v Českých Budějovicích se sídlem v Táboře, který celou agendu týkající se střetu studentů s jednotkami armády a bezpečnosti na Národní třídě po dobu několika let vyšetřoval –, že byla z postupně se obnažující role Zifčáka-Růžičky v jakési hře i z jeho celkových revolučních postojů značně zklamána. A proto u ní nebyl oprávněný předpoklad, že by skutečnosti onoho dne měla zájem zamlžovat. Jana Matějková, předvolaná jako svědek listopadových událostí na Národní třídě, dne 25. ledna 1990 před soudem vypověděla:

„Manifestace dne 17. listopadu 1989 jsem se zúčastnila od začátku. Den předtím jsem se se svými známými dohodla, že se sejdeme u kulturního střediska Polské lidové republiky. Sraz jsme měli v 15 hodin. Koupila jsem kytku a jeli jsme tramvají na Albertov. Těmi známými byli: Milan Růžička, Zdeněk Blažek, Jan Patraba, Ivona Růžičková a snad ještě někdo další. Na Albertově Milan Růžička vytáhl balík letáků Nezávislého studentského sdružení, které údajně založil na Vysoké škole báňské v Ostravě, a začal je rozdávat. Z Albertova se šlo na Vyšehrad. Já s Milanem jsme se snažili dosáhnout toho, aby se šlo rovnou na Václavské náměstí. Pohádali jsme se kvůli tomu se studenty. Ti nás nakonec umluvili. Milan řekl, že nikam nejde, ale já jsem ho nakonec přesvědčila. Při odchodu z Vyšehradu jsme byli asi v polovině průvodu. Přibližně u viaduktu na Výtoni mně Milan řekl, abychom šli dopředu a pokusili se průvod nějak organizovat. Prošli jsme dopředu a snažili jsme se, aby alespoň polovina vozovky byla průjezdná. Částečně se nám to dařilo. Po nábřeží jsme došli až na Národní třídu. Tehdy už jsem stála s Milanem v první řadě. Vedle mě stál kluk s praporem a prosil mě, abych ho podržela, že mu mrznou ruce. Já jsem ho uchopila a takto jsme s Milanem došli až před policejní kordon. Vlajku jsem pak položila na zem. Zapálili jsme svíčky a bavili jsme se s různými známými i s ostatními lidmi. Byla tam úplně jiná atmosféra než obvykle. V době, kdy začal zásah, mě Milan požádal, abychom se posunuli alespoň o dvě řady zpět. To jsme udělali. Zatáhl mě k čajovně na levé straně ulice ve směru k divadlu, ještě před tím podloubím. Tam nastala velká tlačence. Upadla jsem, a než jsem se

stačila vzpamatovat, tak si Milan stěžoval, že ho bolí ruka. Neviděla jsem, jak se mu to stalo. Snažila jsem se k němu přiblížit, ale v té chvíli k němu přiskočil příslušník a udeřil ho do hlavy pendrekem. Nedalo se poznat, jestli byl úder určen právě jemu, nebo někomu jinému. Milan spadl na zem. Já jsem také upadla do takového chumlu, ze kterého mě vytáhli dva muži v červených baretech. Táhlí mě pryč po zemi. Bála jsem se, že mě zabijí. Začala jsem křičet, že Milan nemůže dýchat. Pak mě pustili. Pak se tam objevila nějaká doktorka, která začala Milanovi zkoušet puls. Říkala, že má silný třes a že má asi otřes mozku. Dávala mu umělé dýchání, i když se mi zdálo, že dýchal sám. Milana jsme poté podložili kabáty a umístili do stabilizační polohy. Byl tam ještě nějaký chlapec s dívkou. Pak už někdo zavolal sanitu. Nevím, jestli to byli příslušníci, ale mám dojem, že to byl barman z té čajovny. Sanita přijela asi za 15 minut. Doktorka u Milana stále klečela. Milan se jednu chvíli probral. Jinak to vypadalo, jako kdyby nebyl při vědomí. Těžko se dá však usoudit, zda to nepředstíral. Pak přijela sanita značky Mercedes. Do té nejprve naložili jakousi paní z Chicaga. Doktor se mezitím na Milana podíval a řekl, že ruka pravděpodobně není zlomená. Do té první sanity se Milan nevešel, proto byl naložen do normální sanitky, která přijela později. Vzala jsem tašku s jeho průkazem. Vtom ke mně přistoupili příslušníci StB, které bych znovu nepoznala. Chtěli na mně Milanovy doklady. Mezitím jsem se dohadovala s doktorem, který mě k Milanovi do sanitky nechtěl pustit. Nakonec jsem si řekla, že půjdu pěšky. Prošla jsem ulicí Na Perštýně a dále pak přes Staroměstské náměstí do nemocnice Na Františku.

Milan seděl v nemocnici a čekal na rentgen. Byl už celkem normální. Volala jsem pak do bytu inženýru Uhlovi, že v nemocnici je třináct zraněných. Telefon vzala Anna Šabatová. Bylo to kolem dvaadvacáté hodiny. Doktor říkal, že Milan jenom omdlel, ruku že má v pořádku. Pak ho propustili s nějakým papírem. Šli jsme spolu na hlavní nádraží, odkud jsem ve dvě hodiny v noci odjížděla do Milevska. Milan říkal, že půjde na autobus a pojedje k nějaké kamarádce na Žižkov, která ho nechává u sebe bydlet, a ráno že pojedje do Bruntálu. Znovu jsme se setkali až za týden. Později jsme se setkávali dost často. On mimo jiné říkal, že zná Danu Němcovou. Požádala jsem ho, jestli by mohl zařídit, aby přijela do Milevska, kde můj otec založil Občanské fórum. Sliboval to, ale nějak to nevyšlo. Tehdy se plně ztotožňoval s názorem nezávislých struktur. Asi po čtrnácti dnech jsme šli k nějakému pánovi, na jehož jméno si nemohu vzpomenout. Šli jsme k němu proto, že u něho byly dotace pro Nezávislé studentské sdružení. Bylo to asi 1900 korun, 40 marek a 5 šilinků. Tyto peníze nakonec zůstaly u mě s tím, že z nich budu platit rozmnožovací materiál. Pak už jsem Milana dlouho neviděla. Na Vánoce jsem mu poslala pohled do místa jeho bydliště. Tam ho údajně našla nezávislá vyšetřovací komise. Teprve před devíti dny mi zavolal a oznámil mi, že se mnou

chce mluvit. Domluvili jsme se na místě setkání, ale on nepřišel. Druhý den volal, že mne nenašel. Nakonec řekl, že se ozve, že mi raději něco napíše a osobně předá. Neozval se. Neměla jsem na něj žádné číslo, proto jsem volala kamarádce Petře Mikulkové, která mi však sdělila, že se s Milanem domlouvala přes jeho údajnou sestřenicí Ivonu Růžičkovou, jež měla dálkově studovat Pedagogickou fakultu UK v Praze. Na tu jsem ale číslo nesehnala. Mohu potvrdit, že od 17. listopadu 1989 se Milan dost změnil, a to názorově. Připadalo mi, jako kdyby chtěl sametovou revoluci změnit na krvavou. Tehdy jsme se pohádali. Naposled jsme se viděli 6. nebo 7. ledna 1990. Začal mluvit o tom, že si chce koupit hospodu, požádal mě, jestli bych mu tam nešla pomáhat. Řekla jsem mu, že ne. Najednou zavedl řeč na prezidentův novoroční projev a řekl, že nic horšího ještě neslyšel. Pohádali jsme se a já jsem odešla. Mohu potvrdit, že za celou dobu manifestace Milan nevykřikl žádné protistátní heslo. Vůbec nic nekřičel. Mám dojem, že si pouze ta hesla zapisoval. Ale to tam dělalo mnoho lidí, bylo to tehdy dost neobvyklé. Ani na Národní třídě nebyl agresivní, nikoho nepodněcoval k násilí. Rozhodně ani v nejmenším nedělal to, co se psalo v novinách. Nyní mi to připadá, jako kdyby měl plnit nějaký jiný úkol, například svědčit o napadení nějakého příslušníka. Naopak ještě uklidňoval jednoho opilého muže, který je zachycen na přiložené fotografii v časopisu Mladý svět číslo jedna – muže ve světlém plášti s knírem. Ten se tam choval dost vyzývavě, proto ho Milan uklidňoval. Já jsem zachycená v černém šátku, dva muže po mé levé ruce vůbec neznám. K Milanově činnosti mohu ještě uvést, že na Albertově tvrdě trval na tom, aby se šlo hned na Václavské náměstí. Vyzýval k tomu jménem Nezávislého studentského sdružení.“

Samotný Zifčák-Růžička byl podle vyjádření soudců před vyšetřujícími orgány málo sdílný. Choval se arogantně a exhibicionisticky. O přestávkách vyšetřování na chodbách samolibě prohlašoval, že jednou všechno prozradí, ale teď že na to není doba. Svou roli 17. listopadu na Národní třídě shrnul do několika výpovědí. Poprvé ještě vypovídal pod krycím jménem Růžička, podruhé, po odtajnění, už jako Zifčák. Dne 18. ledna roku 1990, ještě jako Růžička, podle záznamu z protokolu o výslechu svědků řekl:

„Dne 17. listopadu 1989 jsem měl schůzku s jednou známou na Národní třídě ve 20:00 hodin. Právě na ni jsem tam čekal. Mohlo být asi 20 hodin 30 minut, když se průvod přiblížil k místům, kde stál kordon policistů na křižovatce s ulicí Spálená. Tak jsem v něm zůstal. Dostal jsem se na jeho čelo. Potkal jsem tam známou, která se jmenuje Jana Matějková. Její bližší adresu neznám, vím, že pracuje v jakémsi výzkumném ústavu. Pamatuji si, že její telefonní číslo začíná čtyřčíslím 7090. V místě, kde jsme stáli, z mého pohledu to bylo po pravé straně u chodníku, byl postaven kontejner. Od kordónu policistů nás dělily asi dva metry. Časový údaj si přesně nepamatuji. Když se na nás kordon natlačil, vběhli na nás zezadu

příslušníci v červených baretech. Vedle stáli nějací lidé v civilu. Na jednoho z nich si pamatuji. Měl černou koženou bundu a modré rifle, tmavé krátké vlasy jemnou bradu a vousy. Když jsem viděl, že se přibližuje, otočil jsem se k němu bokem. V té chvíli mě příslušník v bílé přilbě udeřil obuškem do pravé ruky, kterou jsem si chránil hlavu. Vzápětí mě s nějakým předmětem v ruce udeřil do zátylku. Od této chvíle si nic nepamatuji. Muže, který mě udeřil do zátylku, bych nepoznal, toho civilistu ano. Probral jsem se až v nemocnici Na Františku. Nevím, v jakém to bylo oddělení. Bylo to v přízemí vpravo. Pobyl jsem tam asi tři hodiny a potom jsem podepsal revers, abych mohl odejít domů. Pak jsem odcestoval do místa trvalého bydliště do Ostravy. Tady jsem se zdržoval. Po dobu stávky jsem do školy v Ostravě nechodil. Zašel jsem tam až před Vánocemi. Ve škole jsem o událostech diskutoval se svým spolužákem Romanem Novákem, též studentem Vysoké školy báňské. Po úderu do zátylku mě asi čtrnáct dní bolela hlava. Oddychnul jsem si a postupně se vše napravilo. Lékařská zpráva o mém zranění byla vypracována v nemocnici Na Františku. Na otázku, co jsem měl 17. listopadu na sobě, uvádím, že prošivanou černou zimní bundu a rifle. Na hlavě jsem neměl nic, na nohách jsem měl černé boty, přes rameno jsem měl tašku v červenomodrobílé barvě, bílý popruh tašky mně splýval přes prsa. Jiný zákrok vůči jiné osobě popsat neumím. To je vše, co mohu uvést.“

O týden později, dne 25. ledna 1990, Růžička už pod skutečným jménem Zifčák vyšetřovacím orgánům řekl: „Dne 17. listopadu 1989 jsem se zúčastnil manifestace, která se ten den konala. Měl jsem tam schůzku se svým agenturním spolupracovníkem. Měli jsme ji na Albertově. Z Albertova jsme šli průvodem až na Národní třídu. Tam vše skončilo. To je vše, co mohu k věci říci.“ Poté, co byl vyšetřovatelem vyzván, aby podrobněji rozvedl průběh manifestace, dodal Zifčák nové skutečnosti. „Na Albertov jsem 17. listopadu přišel v 15:30 hodin. Začátek demonstrace byl plánován na 16. hodinu. Už v 15:30 tam bylo několik tisíc lidí. Vykřikovali hesla jako ‚Pryč s KSČ!‘. Měli transparenty se stejnými nápisy. Někdy kolem 17. hodiny, možná později, se průvod vydal na pochod na vyšehradské hřbitovy. Zde došlo k položení květin k nějakému hrobu. Potom se průvod dal do pohybu směrem na Václavské náměstí. Na Národní třídě byla jeho cesta přehrazena. Někdy kolem 20. hodiny, nebo kolem 20. hodiny 30. minuty začaly výzvy k rozchodu účastníků. Těch nebylo uposlechnuto, proto asi ve 21:15 začal zásah pořádkových jednotek. Dál už nechci nic uvést.“

Na dotaz vyšetřovatele, zda mu byly v souvislosti se 17. listopadem 1989 uloženy některým z nadřízených nějaké konkrétní úkoly, Zifčák uvedl: „Jelikož jsem měl agenturní spolupracovníky z tehdejší opozice, se kterými jsem se měl setkat v průběhu demonstrace, byl jsem ústním rozkazem pověřen se s těmito spolupracovníky spojit a zároveň jsem měl za úkol zjišťovat nálady lidí a utlumovat jejich

případné negativní reakce v davu. Mám dojem, že tento rozkaz mi byl dán dne 17. listopadu 1989 v poledne. Vydal mi ho tehdejší zastupující náčelník druhého odboru se souhlasem náčelníka správy StB. Žádné další úkoly kromě těchto mi nebyly uloženy.“ Na dotaz vyšetřovatele, aby podrobně popsal svůj pohyb v průvodu, Zifčák uvedl: „I v době zásahu na Národní třídě jsem byl stále v přední části průvodu. Byl jsem tam proto, že nikdo nepředpokládal nějaký zásah. Nikdo také nepředpokládal, myslím tím příslušníky správy StB, že by průvod šel na Václavské náměstí. Proto jsem byl stále v popředí.“ Na další dotaz vyšetřovatele, co mu říká jméno Milan Růžička, Zifčák odpověděl, že to bylo jeho krycí jméno. Na dotaz, zda zná jméno Jana Matějková a zda tato osoba byla oním informátorem, se kterým se 17. listopadu setkal, dodal, že Janu Matějkovou zná, a prohlásil, že ona nebyla oním informátorem, se kterým se 17. listopadu 1989 setkal.

Je sice otázka, zda Zifčák mluvil pravdu, když při výsleších označoval svou etudu „mrtvola“ za součást rozsáhlého plánu generála Lorence a jeho kolegů na převrat, zda vzhledem k silným sklonům k exhibicionismu svou roli v jakési akci nenadsadil. Jisté však je, že akci se zraněním Zifčáka-Růžičky příslušníci krajské správy StB Praha podle dostupných informací připravovali. Zifčák skutečně stál na Národní třídě v první řadě,¹⁷⁾ při zásahu skutečně předstíral bezvědomí po ráně do hlavy a poté se vytratil. Jisté také je, že masakr na Národní třídě byl výjimečný svou tvrdostí a nasazenou silou, že překračoval rámec standardního potlačení demonstrací z konce osmdesátých let, že nešlo o potlačení, ale spíše o likvidaci. Přestože masakr na Národní třídě pravděpodobně nebyl pouze výsledkem nějakého zmatku, špatné komunikace velících důstojníků či přehnané aktivity řadových příslušníků policejního sboru, lze na druhé straně jen stěží bez pochybností tvrdit, že šlo o perfektně promyšlenou, připravenou a provedenou vojenskou operaci. Byla-li část této akce připravená – a etuda Zifčáka-Růžičky, který na Národní třídě bezpochyby sehrál úlohu mrtvého Šmída, stejně jako jednání Drahomíry Dražské v následujících hodinách tomu napovídají –, nešlo rozhodně o takticko-vojenskou operaci se vším všudy, připravenou perfektně. K důkazům pro toto tvrzení se ještě v závěru této kapitoly vrátím.

Je také otázka, zda všeobecně přijímaná teze, že průvod byl na Národní třídu doveden úmyslně a místo masakru bylo předem úmyslně vybráno, je pravdivá. Logika skládání všech souvislostí takovéto teorii napovídá, avšak z důkazů, které mají vyšetřovatelé k dispozici je nedoložitelná. Přes výše zmíněné otazníky je jisté, že další velmi závažnou skutečností, která vydělovala 17. listopad 1989 z řady obdobných zásahů proti demonstracím z konce osmdesátých let, bylo právě datum jejího konání. Zmlátit studenty na Mezinárodní den studentstva přesně

17) Viz foto Mladý svět č. 1 z roku 1990.

půl století poté, co je v ulicích stejného města mlátili nacisté, to byla trochu silná káva i na české „knedlo-vepřové“ poměry. Byl to záměr? Pokud ano, co jiného mohlo lépe probrat občany z letargie? Téměř tisíc policistů nemohl do centra města navelet jen tak někdo. Musel přijít pokyn z nejvyšších míst. Odkud přišel a jaký měl ten, kdo ho formuloval, záměr? Ještě než se na tyto otázky pokusím odpovědět, předkládám k obecnému posouzení výpovědi několika prominentů tehdejšího režimu, kteří z podstaty svých vysokých funkcí práci příslušníků bezpečnostních jednotek na Národní třídě v Praze tak jako v případech jiných demonstrací z konce osmdesátých let plánovali a koordinovali. A byla-li akce na Národní třídě, nebo alespoň její část koordinována z nejvyšších politických či bezpečnostních struktur, těžko se mohla obejít bez jejich asistence. Jde o výpověď plukovníka Karla Vykypěla, který od roku 1980 působil ve správě kontrarozvědky pro boj s vnitřním nepřítelem, kde vedl 1. odbor zaměřený na takzvané antisocialistické síly a nepřátelská uskupení a v době listopadové revoluce zastával post náčelníka II. správy SNB – hlavní správy kontrarozvědky; dále o výpověď jeho nadřízeného, ministra vnitra ČSSR Františka Kincla a o výpověď šedé eminence komunistické strany konce osmdesátých let, člověka, který se nikdy netajil tím, že zavede v zemi pořádek třeba i silou – vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ v Praze Miroslava Štěpána. Karel Vykypěl dne 11. prosince 1989 k zásahu ze dne 17. listopadu 1989 uvedl:

„O připravované demonstraci na den 17. listopadu 1989 jsem se dozvěděl prostřednictvím spolupracovníků v obecné rovině asi tři týdny před plánovanou akcí. Tehdy jsme usoudili, že některé nezávislé skupiny připravují na tento den manifestaci. Přímo v týdnu od 14. listopadu do 17. listopadu jsem hostil delegaci ze Sovětského svazu. Té jsem se musel po celou dobu věnovat. II. Správu SNB v té době řídil můj zástupce, první náměstek Zamykal. Víím, že 17. listopadu byl vydán rozkaz ministra vnitra Kincla k mimořádné bezpečnostní akci, k udržení klidu a veřejného pořádku. Tento rozkaz rozpracoval právě můj zástupce. Už před listopadem na naší správě panoval všeobecný názor, že proti demonstrantům nelze nijak zakročovat. V inkriminovaný den končila pracovní část pobytu sovětské delegace. Na její počest jsme uspořádali slavnostní večeři. Probíhala od 19 hodin v Praze 6 – Břevnově. Do večeře jsem se zdržoval se sovětskými hosty u prvního náměstka Lorence. Tam jsem také zachytil první informace o průběhu studentské demonstrace. V žádném případě jsem v té době nepobýval na operačním středisku ministerstva vnitra. Také jsem v té době nehovořil se soudruhem Bytčánkem nebo Jirečkem. Telefony ve své kanceláři obsluhoval sám první náměstek Lorenc. Je pravda, že měl několik telefonátů. S kým hovořil, si přesně nepamatuji, s největší pravděpodobností se soudruhem Bytčánkem. Před večeří jsem se zastavil na naší správě. Nečekaly mě tam žádné vzkazy hovořící o mimořádnosti akce, která